

BRATR, NĚKDY BISKUP JAN FILIPEC (1431-1509) A KNIHY OKOLO NĚJ

Matyáš Franciszek Bajger

Jeho nejzásadnější vliv na vývoj ve střední Evropě spočíval v diplomatických zastupováních králů Matyáše Korvína a Jagellonského, zasloužil se o rozvoj církevních institucí v Uhrách a na Moravě, včetně české provincie reformovaných františkánů.¹ Z rodného Prostějova působil nejprve v kancelářských službách zemského hejtmana Jana Tovačovského z Cimburka, kališníka a protivníka misionáře Jana Kapistrána a roku 1469 se díky svým schopnostem dostává do kanceláře krále Matyáše Korvína. Působil jako jeho sekretář, kancléř, především však diplomat a angažoval se přitom v těch nejvyšších záležitostech panovníka, jako byla sňatková politika, expanze Korvína ve střední Evropě nebo křížové tažení proti Uhry ohrožujícím Turkům. „Za své služby“ získal posty biskupa v sedmihradském Nagyvárad (Grosswardein, dnes Oradea v Rumunsku, 1476–1490) spolu s místním panstvím, krátce slezského hejtmana (1480–1482) a správce (administrátora) olomouckého biskupství a (1482–1492).² Prostřed-

¹ Nejobjemnější biografii o Filipcovi vydal Rudolf GRIEGER. *Johann Bischof von Wardein: Diplomat der Könige Matthias und Wladislaw*. München: Rudolf Trafenik, 1982. ISBN 3-87828-149-8. V českém prostředí pak MĚŠTÁNEK, Tomáš. *Biskup Jan Filipec (1431-1509) a střeoevropská politika*. Zlín, 2003. ISBN 80-2391478-2. Z časopiseckých článků lze výběrově zmínit KALOUS, Antonín. Itinerář Jana Filipce (1431-1509). *Sborník prací historických (Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Historica)*, 2008, 34, s. 17–44. Týž. Jan Filipec v diplomatických službách Matyáše Korvína. *Časopis Matice moravské*, 2006, 125, s. 3–32. FOLTÝNOVÁ-MIKULCOVÁ, Pavlína. Jan Filipec, diplomat ze sklonku středověku. *Dějiny a současnost*, 1999, č. 1, s. 11–15. Tyto uvádějí rovněž starší literaturu. Aktivitu Filipce mezi františkány zaznamenává Petr HLA-VÁČEK. *Čeští františkáni na přelomu středověku a novověku*. Praha, 2005. ISBN 80-200-1212-5.

² Korvín navázal na tradiční právo uherských králů jmenovat jednotlivé biskupy (spolu s papežským stvrzením) a běžně tyto hodnosti spojené i s feudálním majetkem věnoval svým kancléřům. Jako olomoucký biskup nebyl Filipec potvrzen papežem Inocencem VIII., ale funkci fakticky zastával. Z papežových dokumentů vyplývá, že na základě poněkud mlhavého přehledu o situaci v českých zemích se obával Filipcova kališnického původu (nejpodrobněji o tomto tématu viz GRIEGER. *Filipec...* (cit.), passim). MACEK, Josef. K dějinám Olomouce na konci 15. století: spory o olomoucké biskupství. *Okresní archiv v Olomouci*, 1968, s. 53–64. GOLL, Jaroslav. *Chelčický a Jednota v 15. století*. Praha, 1916, s. 151. Z knihoven olomouckých biskupů doby husitské a humanistické byla zatím nejlépe popsána sbírka Bohuše ze Zvole (ol. biskup 1454-1457) - BOHÁČEK, Miroslav: Rukopisná sbírka učeného právníka a biskupa Bohuše ze Zvole v universitní knihovně olomoucké. *Sborník historický*, 1960, 7, s. 79–122 nebo nověji ELBEL, Petr. Testamentum meum de libris meis: Knihovna olomouckého biskupa Bohuše

nictvím těchto funkcí i příležitostných odměn nabyl solidního bohatství, jehož hodnotu nicméně postupně nedocenil a v již pokročilém věku se jej roku 1492 vzdal a vstoupil do tehdy mladého řádu františkánů observantů. Také jim pomáhal svými diplomatickými schopnostmi i kontakty již před řádovými sliby i po nich, podílel se na zakládání konventů, jejich hmotné i kulturní podpoře. Zemřel při jedné ze svých cest v první polovině roku 1509 a pochován byl v jím založeném františkánském klášteře v Uherském Hradišti.

Je zjevné, že takto všestranně prakticky vzdělaná osobnost navíc žijící v epoše humanismu se nemohla obejít bez knih. Jan Filipec si ovšem nejen pořizoval díla pro svou potřebu, ale přispíval i jiným osobám a institucím k rozšiřování jejich rukopisného a tištěného bohatství.³ Jeho aktivity okolo knih lze pro přehlednost rozdělit do několika oblastí: Filipcovo pořízení knih pro varadinských chrám a Korvínovu bibliotéku, jeho předpokládaný podíl na založení první moravské tiskárny v Brně, Filipcovy vlastní svazky a podíl na vzniku zejména liturgických kodexů pro františkánský řád Čech, Moravy a Slezska.

Liturgické knihy ponechané v Uhrách

Místo Filipcova prvního biskupského působení – Varadín – mělo hlubokou raně renesanční kulturu již od dob jeho předchůdce na tomto postě Jana Vitěze de Zredna (staršího), varadinského biskupa 1445–1465 a pozdější hlavy uherské církve jakožto ostráhomského arcibiskupa. Většinu knih, včetně starobylých svazků náležejících biskupství již před jeho nástupem, si Vitěz nicméně převážel s sebou a odvezl do svého arcibiskupského působišť v Ostráhomi.⁴ Při varadinské katedrále dříve existovala cenná knihovna zbudovaná v renesančním duchu, jak ji poeticky literárně popisuje synovec Jana Vitěze básník János Pannonius

---

ze Zvole (1454–1457) opět v centru pozornosti. In *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska 2005*. Brno, 2006, s. 85–119.

³ První prací zachycující souvislost Filipce s knihami, kde nicméně nekriticky přijímá starší tvrzení, vytvořila Edith HOFFMANN. *Régi Magyar bibliofilek* [Dávni maďarští bibliofilové]. Budapest, 1929, s. 86 a násl. Těž online: <http://vmek.niif.hu/03100/03194/03194.htm> [cit. 4. 6. 2010]. Zejména vlastních biskupových knih si všímá CSAPODI, Csaba. Filipec (Pruisz) János nagyváradi és olmützi püspök könyvei [Jan, biskup varadinský, olomoucký a knihy]. *Magyar Könyvszemle*, 1967, 83. évf., 3. szám, s. 243–249. V mírně zkrácené verzi také v němčině: Die erhalten gebliebenen Bücher des Johannes Filipec (Pruisz), Bischof von Grosswardein (um 1431–1509). *Guttenberg-Jahrbuch*, 1975, s. 338–340.

⁴ CSAPODI-GÁRDONYI, Klára. *Die Bibliothek des Johannes Vitěz*. Budapest, 1984, č. 109, s. 141 a 61. ISBN 963-05-3504-1.

(1434–1472) v eposu věnovanému celému městu.⁵ Filipec ovšem převzal duchovní správu města zcela likvidovaného tureckým nájezdem roku 1474 a podílel se na jeho obnově, včetně pevnosti s ústředním chrámem. Nezapomněl přitom ani na liturgické knihy, jak zaznamenal humanista Pietro Ransano pobývající v letech 1488–1490 při dvoře v Budě. V kapitole o Varadině popisuje Filipce expresivně jako velmi učeného, což není v humanistické stylistice ničím výjimečným, a zmiňuje jeho zásluhu na obnově místní pevnosti a dále obohacení katedrály o „jak cenné kněžské oděvy, tak stříbrné liturgické náčiní a kromě toho významné (mnohé?) knihy nazývané graduály a antifonáře, v každé své části vše skutečně úžasně vyzdobené“. Z formulace je zřejmé, že knižní i cely dar Filipec neponechal ve Varadině jako pozůstatek po svých vlastních předmětech a knihách, ale přímo je nechal pro varadínskou katedrálu pořídit a takto je věnoval.⁶ Faktická hranice mezi knihami náležejícími biskupství či katedrále a osobními knihami často cestujícího místního biskupa a zeměpána musela být velmi mlhavá či vůbec žádná a soudobý církevní hodnostář považoval knihy sobě svěřené provincie za své vlastnictví, jako ostatně dříve Vítěz.

Během třicetileté turecké nadvlády města v letech 1660–1692 byl Varadin zcela zničen, po cenných knihovních sbírkách přinejmenším z renesančního období nezůstala ani stopa a oněch několik současných inkunábulí v kapitulní knihovně v Oradei bylo pořízeno pořízené od 18. století později.⁷ Filipcovy liturgické knihy nicméně opustily Varadin aspoň z části ještě dříve. Nejlépe se z nich dochoval *pontifikál* dnes uložený v kapitulní bibliotéce v Ostrihomi.⁸ Jasně určení této

⁵ *Munkái, latinul és magyarul = Jani Pannonii Opera latine et hungarice*. Budapest, 1972. Viz též *Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541*. Wien, 1982, s. 141.

⁶ RANSANUS, Petrus. *Epitome rerum hungaricarum*. Országos Széchényi Könyvtár [maďarská národní knihovna] Budapest, Cod. Lat. medii aevi 249. Tiskem v edici a doplnění Jána Sámbockého: Vienna, 1558, f. VIIf/v: „Varadinum - Praesidet ei Ecclesiae Ioannes Bemus, vir acuto ingenio, bonarumque disciplinarum studiosus... aedem ditavit preciosis tum sacerdotum vestibus, tam argenteis vasis, libris preterea magnis, quos vocant graduarios & antiphonarios, omni ex parte adeo mire exornatos.“ Filipce popisuje Ransano jako hlavu varadínské cirkve v přítomném čase a ve stejné době také dílo také psal. O knižním a dalším daru již však hovoří v perfektu, jako o události minulé.

⁷ O knižních škodách způsobených Turky ve Varadině viz EMDI, András. *A Nagyváradi Székeskáptalan könyvtára a XVIII. században*. Budapest-Szeged, 2002. Též online a v německé verzi: <http://mek.niif.hu/03100/03175/html/> [cit. 16. 4. 2010]. Edith HOFFMANN (*Régi magyar bibliofilek*. Budapest, 1929, s. 86 a násl.) ještě soudila, že během tureckých nájezdů zcela zanikly i Filipcem pořízené kodexy.

⁸ 179 listů; 34×25 cm. 3 ozdobné rámy, 20 ilumin. inic. Dochován v knihovně katedrály v Ostrihomi (Fszékesgyházi Könyvtár Esztergom), Cod. Simor Ms 26. Jasně přiřknutí pontifikálu Filipcovi učinil již VILMOS, Franknoi. Pruisz János Váradi Püspök pontifikáléja. *Magyar*

základní knižní výbavy vyššího duchovního nám poskytuje iluminace prvního listu. Na spodní části bohatě zdobeného a zlaceného renesančního rámu se zde nachází Filipcův biskupský znak – na modrém poli tři zlaté šípy, z toho prostřední ztupený.⁹ Rozhodně tak kodex nepatřil Filipcovu předchůdci Vítězovi, jak by mohlo naznačovat jméno biskupa „Jan“ v úvodu textu spolu s ostříhomským uložením. Do Ostřihomi se dostal až mnohem později prostřednictvím kardinála Jánose Simora (1813–1891), který ve své arcibiskupské bibliotéce shromáždil okolo 40 tisíc svazků.¹⁰ Majitelem pontifikálu byl Štefan Podmanický, nitranský biskup v letech 1513–1530, po bitvě u Moháče (1526), jíž se sám účastnil, fakticky působící na postu uherského primase. Jelikož u Moháče zahynul také varadínský biskup Ferenc Perenyi, zdá se, že Filipec pontifikál ponechal ve Varadině, kde jej Podmanický převzal. Kodex se od sklonku 15. do 19. století pohyboval nadále spíše v soukromých rukou. Co do stylu jeho iluminací nalézají badatelé i přes jisté pochybnosti jasnou podobnost s Korvínovými kodexy vzniklými pro krále v knižní malířské dílně v Budě.¹¹ S téměř jistotou tak byl Filipcův pontifikál iniciován a financován Matyášem Korvínem, jenž zaměstnával pisáře a malíře i pro sobě nakloněné preláty a samotného Filipece také vybavil biskupským šatem a odznaky údajně plnými zlata a drahokamů.¹² Jako textová předloha mu mohl sloužit uherský kodex z doby císaře Karla IV. (1347–1378) a uherského krále

---

Könyvszemle, 1884, s. 1–4. Nebo JÓZSEFTÖL, Dastkó. Simor János bíbornok- ersek könyvtárának kéziratai. *Magyar Könyvszemle*, 1886, 11. évfolyam 1–6. füzet, s. 107–118. Nověji CSAPODI. *Die erhalten...* (cit.), s. 339 s další lit. o něm nebo TÖRÖK, G. Pontificale des Bischofs Johannes Filipecz. In *Matthias Corvinus und die Renaissance* (cit.), s. 433–435. Jméno Jan je zmíněno také na fol. CLIIIv u formule kněžského svěcení („Nos Johannes permissione diuina episcopus ecclesie waradiensis...“), nicméně zde je možná záměna s dalšími soudobými varadinskými biskupy stejného jména. HOFFMANN. *Régi magyar...* (cit.) rukopis datuje mezi léty 1486 (dle malířského stylu C. Madocsy) a 1491 (odstoupení F. z varadinského biskupství).

⁹ Erb s třemi šípy používala zřejmě celá, nicméně záhy po meči vymřelá rodina Filipců z Prostějova, doložen je např. u Janova bratra Mikuláše. PILNÁČEK, Josef. *Staromoravští rodové*. Vídeň, 1930, s. 91, 531.

¹⁰ JÓZSEFTÖL. *Simor János bíbornok...* (cit.).

¹¹ Srov. přehled lit. a podobných badatelí nalezených kodexů viz CSAPODI. *Filipecz (Pruisz) János nagyváradi...* (cit.), s. 246. Podobnost je zejména v úponkové a figurální výzdobě rámu.

¹² Srov. BERKOVITS, Ilona. Az Esztergomi Ulászló graduale. *Magyar Könyvszemle*, 1941, 4, s. 342–353. O Filipcových „pontifikáliích“ věnovaných Korvínem se zmiňuje A. BONFINI *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia*. Francofurti, 1581, Decadis VIII. liber VII., s. 637.

Ludvíka Velikého (1342–1382), spíše však pozdější opis kodexu z této doby, když i Filipec byl osmým nebo devátým varadinským biskupem se jménem Jan.¹³

Další podobnou relikvií, byť nezachovanou v jednodité původní podobě, je *antifonář*, jehož největší část rekonstruoval v roce 1872 rábský biskup a církevní historik János Zalka (1820–1901) a od té doby je uchováván v jím založené knihovně tzv. velkého semináře v Rábu (Győr).¹⁴ Körmendy Kinga nicméně našla kromě Zalkou restaurované knihy ještě dalších 25 torz rozšířených v různých městech bývalých Uher, po Rábu nejvíce v Budapešti, ale také Bratislavě, Némétújvár (Güssing), Ostřihomi, Košicích nebo Debrecenu.¹⁵ Navíc zjistila, že nešlo jen o antifonář, ale celý soubor nejméně tří kodexů tvořený též *graduálem* a zvláště svazkem mešních sekvencí. Užítými liturgickými texty a nápěvy lze jednoznačně kodex zařadit do varadinské diecéze, i když s jistými českými prvky, stejně jako u užité notace.¹⁶ A. Vizkelety a P. Erdő se navíc domnívají, že Filipec přímo nechal kodex napsat a iluminovat v pražské dílně,¹⁷ čímž se tyto pozůstatky stávají zajímavým předmětem pro další bádání soudobé české iluminace. Vzhledem k předpokládané dataci knihy mezi lety 1485 a 1490 nemohl být uživatelem rukopisu nikdo jiný než Jan Filipec. Tyto pozůstatky po honosných bohoslužebných kodexech jistě korespondují se soudobou zmínkou Ransana o věnování antifonářů a graduálů varadinské katedrále a s velkou pravděpodobností ji potvrzují.

Proč podobné kodexy neznáme v souvislosti s Filipcem z Olomouce? Zřejmě proto, že město dosud nepostihly vojenské katastrofy jako Varadín, a tak olomoucký dóm byl ovšem v té době již dobře vybaven více než dvaceti misálů.¹⁸

¹³ S ohledem na panovnické ambice Matyáš Korvína jako zadavatele kodexu působí až úsměvně ve Filipcově pontifikálu text císařské korunovace s oslovením „Ego rex Karolus Bohemia“ a „Ego rex Romanorum Karolus annuente Domino futurus emperor“.

¹⁴ Odtud je obvykle zván jako Zalka antiphonale, někdy Antiphonale Variadiense. Bez signatury. Podle některých informací jde o největší dochovaný rukopisný kodex v Maďarsku.

¹⁵ KINGA, Körmendy. Az ún. Zalka antiphonale tredekei. *Zenetudományi dolgozatok*, 1988, s. 33–41. K rozptýlení původních rukopisů a následnému užítí zejména na vazby mělo dojít na počátku 17. století při bojových výpravách Gabriela Netulena po horních Uhrách.

¹⁶ SZENDREI, Janka. A Zalka-Antiphonale provenienciája. *Zenetudományi dolgozatok*, 1988, s. 21–31. Podobnost našla s jinými liturgickými knihami ze Sedmíhradska a soudobých jižních Uher, část ritu nicméně považuje za specifikum Varadína.

¹⁷ VIZKELETY, András, a ERDŐ, Peter. *Mittelalterliche lateinische Handschriftenfragmente in Győr*. Budapest, 1998, s. 17.

¹⁸ O působnosti Filipse v olomoucké diecézi srov. GRIEGER. *Filipec...* (cit.), passim. FOLTÝNOVÁ-MIKULCOVÁ. Jan Filipec... (cit.), s. 14. Inventáře olomouckého dómu z let 1413 a 1435 zmiňující 26 misálů uvádí FLODR, Miroslav. *Skriptorium olomoucké*. Brno, 1960, s. 171.

Pro běžné chrámy na Moravě Jan zařídil zase výhodnější tištěné knihy. Možných vysvětlení se tu ale nabízí více, včetně nepřijetí Jana za olomouckého biskupa papežem a snad i kapitulou¹⁹ nebo zániku či odvezení knih v pozdější neklidné době.

Nejen král svému diplomatu, ale i Filipec králi zřejmě pomohl k získání knih a obohacení jeho humanistické bibliotéky, jakkoli v tomto nedosáhl svého předchůdce Jana Vítěze staršího, jenž Korvínovi dle přímých glos a záznamů v knihách roztroušených po celém světě věnoval nejméně dvacet kodexů.²⁰ U žádné Korvínovy knihy není přímý doklad o souvislosti s Filipcem, okolnosti však ukazují na jeho spojitost s tzv. Korvínovým *graduálem*, jedním z nejbohatěji zdobených kodexů královny sbírky se 47 velkými iluminacemi rozvíjející se renesance objevující krásu krajiny i lidských postav, připisované z větší části francouzskému či vlámskému mistru, jednomu z nejlepších té doby.²¹ Filipec v souladu se identifikovaným stylem výzdoby skutečně pobýval v západofrancouzském městě Angers a jeho okolí přinejmenším od června do listopadu 1487, kdy jeho úkolem byla diplomatická misie zahrnující zřejmě nejen vydání zajatého syna tureckého sultána Djama, ale i hlubší vojenské spojení Matyáše Korvína s francouzským králem Karlem VIII. v boji proti Turkům snad i ve Svaté zemi. Zřejmě však děle se zde účastnil různých hostin a audiencí v okolí Angers, v Paříži i Tours, kde se léčil po pádu z koně, a teprve v listopadu odjíždí z Lyonu do Itálie.²² Jako žádanou diplomatickou pozornost přivezl Filipec do Francie králi hojně dary

¹⁹ O jistě trpkých listech papeže Janovi i králi Matyáši Korvínovi žádajícímu odchod Filipece z Olomouce pod trestem exkomunikace viz MACEK. *K dějinám...* (cit.), s. 55.

²⁰ CSAPODI-GÁRDONYI. *Die Bibliothek des Johannes Vitéz* (cit.). Nověji MADAS, Edit. La Bibliotheca Corviniana et les corvinas authentiques, IN *Les bibliothèques princières et la genèse de l'État moderne. 15-17 novembre 2007*. Paris, 2008. Rozlišení obou biskupů Janů je v tomto případě i přes jejich obvyklý úzus podpisu jako „Joannes Episcopus Waradiensis“ jednoznačné, všechny rukopisy vznikly či byly Janem vlastněny ještě před příchodem Filipece do Korvínových služeb.

²¹ Országos Széchényi Könyvtár Budapest, Cod. Lat. 424. Popis kodexu online od C. CSAPODIho na [www: http://www.corvina.oszk.hu/Descriptions/Des-hub1codlat424.htm](http://www.corvina.oszk.hu/Descriptions/Des-hub1codlat424.htm) [cit. 4. 5. 2010]. Nejpodrobněji se osud kodexu vč. předcházející literatury pokusila popsat Erzsebet SOLTÉSZ. Zur Herkunft des Corvins-Graduals und zur Ikonographie seiner Miniaturen. *Magyar Könyvszemle*, 1968, 84, 4. szám, s. 334–342, nebo Zoltánné SOLTÉSZ v samostatné monografii. *A Mátyás-Graduale*. Budapest, 1980.

²² BERKOVITS, Ilona: L'origine d'un manuscrit de la bibliothèque de Mathias Corvin. – Un ambassadeur du roi Mathias en France. *Magyar Könyvszemle*, 1945, s. 150–157. Podrobnou analýzu Filipcovy diplomatické misie ve Francii podává GRIEGER, *Filipecz...* (cit.), s. 192–210.

a podobně přepychové klenoty na úrovni královských dvorů odvážel do Uher.²³ Elémer Varjú, který zkoumal kodex jako první a lokalizoval původ jeho malířské výzdoby do Francie, proto předpokládal, že graduál získal Filipec jako dar od krále Karla VIII. pro Korvína a jeho proslulou bibliotéku nebo královskou kapli.²⁴ Dilo – liturgický zpěvník – je nicméně neúplné, jde jen o druhou část nedělních textů (de tempore, od 24. neděle po Duchu sv.), další dvě části chybí. Ty se sice mohly původně existovat a ztratit až později, kodex ale bezpochyby dorazil z Francie bez výzdoby úvodní strany, která byla v místním stylu spolu s znaky Korvína a jeho královny Beatrix doplněna až v budínských dílnách.

Takto neúplná kniha stěží mohla patřit mezi okázalé královské dary správcenému panovníkovi. Také iniciála I(ubilate Deo omnes terrae) na fol. 37r znázorňující různé lidské stavy klanějící se Bohu neodpovídá královskému daru. Uprostřed postav klečí velký mnich v hnědém hábitu, potenciálně františkán, zatímco panovník je stejně jako jiné stavy výrazně menší a na kraji obrazu. Podrobnější textový a ikonografický rozbor naznačuje jiný osud rukopisu. Psán kvadratickou notací na čtyřech linkách zahrnuje liturgii dle ritu římské kurie, používanou tehdy ve františkánském řádu, který i ve střední Evropě šířil tehdy neobvyklou, ve Francii vzniklou hudební notaci.²⁵ Stejně určení naznačují i oslovení „fratres“ v rubrikách. Filipec se již v této době účastnil aktivit františkánského observantského řádu v českých zemích a zřejmě již tehdy osloven jejich spiritualitou mohl pochopitelně, obzvláště po tehdejších úraze, kontaktovat františkány i ve Francii, nemluvě o protitureckém charakteru Kapistránovy misie, shodném s jeho tehdejším posláním.

Zatímco text kodexu má znaky řeholního a zřejmě františkánského prostředí, jeho výzdoba tomu vůbec neodpovídá. Občasně namalovaný řeholník je až na zmíněnou výjimkou vždy jen součástí zobrazení zástupců různých skupin soudobé společnosti. Nejčastějším tématem jsou různé osoby uctívající Boha v návaznosti na počáteční text zpěvu, jen o něco méně je zde ale světských a rytířských motivů, biblických motivů vztahujících se přímo k textům nalzáme poskrovnu. Zpravidla umělec zpodobnil vojáky, někdy vyjíždějící z města či pevnosti, výjimečně modlící se rytíře, vždy ovšem s trefnou spojitostí s počát-

²³ Dar popisuje Antonio BONFINI. *Rerum Ungaricarum decades...* (cit.).

²⁴ VARJÚ, Elémer. *Két Corvin-kézirat* (cit.), s. 18–19. Podle bohoslužebného charakteru se předpokládá užití kodexu v královské kapli, již od samotné iniciace pořízení mohlo však jít jen o Korvínovy bibliofilské zájmy bez předpokladu praktického využívání knihy a jejího obsahu.

²⁵ SZIGETI, K. A Matyás-graduale eredetének kérdése. *Magyar Könyvszemle*, 1963, s. 327–332.

kem žalmu.²⁶ Tato výzdoba již vznikala s úmyslem užití knihy v rytířském či panovnickém prostředí. Typické je opakující se zobrazení Boha jako sedícího panovníka na trůně. Za pozornost ovšem stojí několikrát zpodobnění postavy s turbanem. Iniciálka I(ustus es, Domine, et rectum iudicium tuum) na listu 157r uvádějící text 17. neděle po Duchu sv. předkládá obraz nabízející souvislost francouzské cesty Filipce. Dle Z. Soltész²⁷ zobrazuje běžnou scénu Matatjáše, jak zabíjí u oltáře izraelitu obětujícího cizím bohům (1. Makabejská 2, 23–26). Jako parafráze zde skutečně rytíř tasí meč na ležícího muže s turbanem, potenciálně nekřesťanského Turka. Podobný kontext má iniciála R(espice Domine in testamentum tuum) na 141r uvádějící antifonu na 13. neděli po Duchu sv. Její text je ze 73. žalmu (20, 19, 23), oplakávajícího zničení jeruzalémského chrámu nepřitelem. Chrám zde připomíná spíše pevnost v podobě šestiboké věže, Bůh v jeho středu má opět podobu panovníka na trůně. Zatímco se dva muži k němu modlí, třetí vchodem se dovnitř vkrádá třetí postava s turbanem. Vítězný charakter má miniatura L(etetur cor querencium dominum) na listu 165v ukazující Turka páleného v peci, čemuž přihlíží dav, včetně krále kývajícího pravici na souhlas. Introit uvozuje 104. žalm, jistě ne náhodou začínající „Oslavujte Hospodina, vzývejte jeho jméno, jeho činy rozhlašujte mezi národy“ a dále chválící Boha za ochranu vyvoleného národa v minulosti.

Takto honosně iluminovaný kodex by byl zároveň v rozporu se soudobými obecnými františkánskými předpisy okolo chudoby, i když ne vždy byly dodržovány.²⁸ Od francouzských observantů mohl Filipec také získat ještě nevyzdobený, pouze napsaný graduál. Františkánští písaři a iluminátoři nicméně netvořili jen pro potřebu vlastních konventů a nejednalo by se ani o jediný knižní „kontakt“ Korvína s františkány.²⁹ Svého téměř půlročního pobytu pak mohl Filipec vy-

²⁶ Např. D(eus in loco sancto suo, 132r) – město s vojáky ve zbroji s kříži na štitech; F(actus est dominus protector meus, 95r) – z opevnění vyjíždějí vojáci v brnění; M(isere mihi, domine, quoniam ad te camalui tota die, 153r) – dvě vojska proti sobě, dva vojáci klečí před Bohem a modlí se; I(nclina, domine, aurem tuam ad me, et exaudi me, 149r) – před městem/pevností klečí rytíř na klekátku před Bohem. Popis těchto iluminací podává E. SOLTÉSZ. *Zur Herkunft...* (cit.). Pokazuje také na zřejmě francouzský motiv iniciály O(mnia que fecisti nobis Domine, in vero iudicio fecisti, fol. 184r) – pod strojem času stojí muž s palcátem, oblíbenou zbraní též Valdenských, přípisem „ira dei“.

²⁷ SOLTÉSZ. *A Matyas-Graduale...* (cit.), s. 128.

²⁸ HLAVÁČEK, Petr. *Česká františkánská observance na přelomu středověku a novověku*. Praha: Univerzita Karlova, 2002. Disertační práce obhájená na Ústavu českých dějin Filozofické fakulty, s. 122–123.

²⁹ Vznik žaltáře pro klášter cisterciáků v Trzebnici v pisařské dílně wrocławských františkánů předpokládá Milada STUDNÍČKOVÁ. *Conscriptum per Fratrem Mathiam de Rehtz: Ilumino-*

užit k předání kodexu k výzdobě knižním umělcům, již jsou mimo jiné přímo v Angers doloženi.³⁰ Svou práci nicméně mistři nestihli, kodex dorazil do Uher ještě nedokončený a až královští iluminátoři v Budě tak zcela dokončili výzdobu kodexu, tentokrát již v odlišném stylu se severoitalskými prvky odlišnými od původní francouzské či vlámské výzdoby.³¹

Filipcovy vlastní knihy

V Budíně, Varadině a zejména při svých četných cestách nemohl Filipec minout knižní kulturu soudobých humanistů. Podobně, snad leda v menší míře jako jeho biskupský uherský předchůdce Vítěz de Zredna si s přáteli s chutí kodexy půjčoval a vyměňoval k jejich opisování i revizím, zaměřujíc se hlavně směrem k Apeninskému poloostrovu, ale také třeba k Praze, když v ní pobýval Aeneus Silvius Piccolomini.³² Níže zmíněný dopis Filipce Vilému z Pernštejna z roku 1493 a zejména přímost, s jakou pisatel hned přechází ke své žádosti o zaplacení knih, naznačuje, že nešlo o první vzájemný kontakt týkající se knih mezi oběma čelnými majetkovými i ideovými činiteli. Své knihy mohl mít Fili-

---

vané rukopisy kadaňského kláštera františkánů-observantů z konce 15. století. In *Františkánství v kontaktech s jiným a cizím*. Praha, 2009, s. 210–220, zde s. 215. ISBN 978-80-7308-283-3, 978-80-7007-300-1. Tvorbu Menších bratří pro šlechtice v západní Evropě dokládá Kerstin B. E. CARLVANT. Collaboration in a Fourteenth-Century Psalter: the Franciscan Iconographer and the Two Flemish Illuminators of MS 3384, 8° in the Copenhagen Royal Library. *Sacris Erudiri*, 1982, 25, s. 135–166. Přimo Korvín nechal napsat a ve Vídni roku 1469 iluminovat misál pro misijně aktivního františkána Tomáše de Hungaria – Missale Fratrum Minorum. Bibliotheca Apostolica Vaticana, Rossiana Cod. Lat. 1164. Popis a reprodukce viz CSAPODI, Csaba a CSAPODI-GÁRDONYI, Klára. *Bibliotheca Corviniana*. Budapest, 1967, č. 133.

³⁰ Souhrn teorií vzniku kodexu a přehled názorů dřívějších badatelů podává SOLTÉSZ. *Zur Herkunft...* (cit.), resp. též *Á Mátyás-Graduale...* (cit.). Na základě podobnosti s jinými soudobými francouzskými knižními malbami – Rohanovskými hodinkami v Bibliothèque Nationale Paris (M. S. Latin 9471) nebo žaltářem vévody a krále Reného z Anjou a dalšími – pokládá graduál za pokračování místní tradice.

³¹ Italský malířský styl iluminace na fol. 7r a dalších menších iniciálách zachytil VARJÚ. *Két Corvin-kézirat* (cit.). Viz též HERRMANN, H. J. *Die Handschriften und Inkunabeln der italienischen Renaissance. Teil 4., Unteritalien: Neapel, Abruzzen, Apulien und Calabrien*. Leipzig, 1933, s. 117–119, jenž na základě podobnosti zařadil vznik celého graduálu do Budína.

³² CSAPODI-GÁRDONYI. *Die Bibliothek...* (cit.). Kodex Tertuliánových děl si Vítěz vyměnil také s kancléřem Ladislava Pohrobka Prokopem z Rabštejna, s nímž společně usilovali o kardinálské jmenování pro Piccolominiho. Viz RITOÓK-SZALAY, Agnes. Der Humanismus in Ungarn zur Zeit von Matthias Corvinus. In *Humanismus und Renaissance in Ostmitteleuropa vor der Reformation*. Köln, 1996, s. 157–172, zde s. 167. Tamtéž Ritoók-Szalay uvádí i výměnu knih mezi Janem Pannoniem a Prothasiem Černoorským, bývalými spolužáky v Padově, tehdy biskupy v Pécs (Pětikostelí), resp. Olomouci.

pec fyzicky uloženy na více místech, kde pobýval.³³ Vzhledem ke svým častým i dlouhodobějším cestám nemusel zvládnout vybudování reprezentativní bibliotéky v humanistickém stylu po vzoru italských mecenášů se stovkami svazků, jako měl Matyáš Korvín v Budě nebo Jan Vítěz v Ostríhomi.³⁴

Dodnes v Drážďanech dochovanou knihou, kterou si dle přípisu pořídil ještě v pozici varadinského biskupa, je velkofoliový svazek se dvěma lékařskými tisky od Aviceny, latinskými překlady *Canon* včetně *De viribus cordis* (Benátky, 1483, GW 3119) a veršované *Cantica de Medicina* (Benátky, 1494, GW 3129).³⁵ Inkunábuli doplněnou malovanými iniciálami s úponky si pořídil někdy mezi lety 1484 a 1490 a poetický přípis Filipce z těchto let zavrhuje ostrými slovy pomíjivý hmotný svět a povrchnost jeho snažení dokládá jeho vnitřní touhu po hlubším duchovnu již dříve před rozhodnutím o jeho vstupu mezi řeholníky.³⁶ Pořízení objemné základní soudobé lékařské příručky i učebnice mohlo souviset i se zhoršujícím se zdravotním stavem biskupa Jana, když si o pár let později stěžuje Vilému z Pernštejna na svou špatnou chuť a zrak, ale i obecný zájem o medicínu, když svým řádovým spolubratřím kupoval léky.³⁷ Dlouho si však knihu neponechal a nejpozději roku 1498 ji věnoval či prodal zřejmě ve Wroclawi, kde se často zdržoval. V zmíněném roce Avicenovy spisy držel v dolnoslezské

³³ Mezi sídla Filipce takto patřily pevnost s biskupským palácem ve Varadině, jím dobudovaný biskupský zámek ve Vyškově, proboštství u sv. Trojice v Starém Budíně (Óbuda), královské dvory Korvína v Budě či Vidni nebo dům v Olomouci, nikde však nepobýval dlouhodoběji. Bezpochyby ve Varadině měl uloženy již výše zmíněný objemný pontifikál. Podobně měl na přelomu 15. a 16. stol. v obou moravských metropolích své knihy také brněnský a olomoucký probošt Adam Kemmeter. ELBEL, Petr. Testamenty olomouckého kapituluho duchovenstva. In *Pozdně středověké testamenty v českých městech*. Praha, 2006, s. 145–188, zde s. 163.

³⁴ BONFINI. *Rerum Ungaricarum decades* (cit.). Dec. IV. Liber III.

³⁵ Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden: Ink 3084, Ink. 3122(1): 2 DECKERT, Helmut. *Katalog der Inkunabeln der Sächsischen Landesbibliothek zu Dresden: ein Bestandsverzeichnis nach den Kriegsverlusten des Jahres 1945*. Leipzig, 1958, s. 48.

³⁶ Lat. orig. vydal CSAPODI. *Die erhalten...* (cit.), s. 340. V překladu: Móda, oblíba lidu, vřídlo mladých a síla // zcizi si tě, že ani nevíš, co je člověk. // Po člověku [zůstanou] červi, z červa smrad a děs. // Tak do nelidského je člověk ve všem zvrácen. // Když to synu budeš číst, pamatuj, že brzy // zemřeš. Osvěž proto zaměření soudů // [svěho] smýšlení: Z ní [tj. módy] nikomu svoboda // na dožádání není přiznána, // [leč] tíha nejhrubějších nepřátel k smrti // ubíjejících: // než by mne vrhla do muk věčných trestů. // Jan biskup varadinský [orig. „I e waradiens“, dále orig. česky] // A to gest swata prawda.

³⁷ Dopisy Filipce Vilémovi z Pernštejna psané ve Wroclawi 2. května a 22. září 1493 vyd. E. Kalousek v *Archiv český. Díl XVI*. Praha, 1897, č. 28 (s. 13–14) a č. 31 (s. 14–18). Zájem Filipce o lékařství na základě těchto tisků předpokládá také Ivo HLOBIL. *Visual Art* (cit.), pozn. 17 na s. 245, nebo FOLTÝNOVÁ-MIKULCOVÁ. *Jan Filipec, diplomat...* (cit.), zde s. 14.

metropoli jistý církevní představený jménem Andreas Peters a při příležitosti sebou prováděné vizitace ji věnoval kontrolované instituci, patrně klášteru či jejímu představiteli.³⁸

Když Filipec vstupoval k františkánům, měl rozdělit svůj dosavadní majetek mezi chudé, moravské církevní instituce a svého synovce Jana z Kunovic.³⁹ Jelikož byl osobně angžován i v synovcově vzdělání, mohl mu věnovat část svých knih. Jejich hodnotu ovšem jistě spatřoval ani ne tak jako hmotnou cenu, jichž se vzdal, jako v obsahu a většinu svých knih si zřejmě nadále ponechal, nově pořizoval i předával dále. S výjimkou těch, jejichž finanční a reprezentativní podoba překračovala obsahovou, jako byl zmíněný, od Korvína získaný pontifikál, jež ponechal ve Varadině.⁴⁰

Ve františkánském řádu měl Filipec ve srovnání s ostatními spolubratřími mimořádná privilegia jako samostatný domek v zahradě jaworského konventu nebo možnost cestovat v rozporu s řádovými pravidly vozem. Mít své vlastní knihy a nakládat s nimi ovšem nebylo výjimkou mezi františkány již od vzniku této reformované větve, rozdíl mezi vlastněnými a jen užívanými byl mlhavý, stejně jako pevnější hranice v přípustném množství řeholnickových knih.⁴¹ Takto

³⁸ Částečně nečitelný zápis na předním přidešti: „Iste liber est andree[?] peters[?] wratislawiensis[!] et est comp[ar]atus VI. flor Hung. feria qu[in]ta post valentini martiris 1498 et est donatus per eund[em] dominu[m] ... suo ... parte[m] visitans...“. Později byla vlastnictvím Karla Christiana Erdmanna s titulem Herzog von Württemberg-Ols, jehož nejstarší část knižní sbírky pochází z wrocławských klášterů a dalších církevních knihoven 16. století. Viz CSAPODI. *Die erhaltene...* (cit.), s. 340.

³⁹ *Liber decanorum facultatis philosophicae universitatis pragensis...* Pars II. Pragae, J. N. Jeřábek, 1832, s. 167. Toto tvrzení se může zakládat na pravdě, neboť kdyby vše věnoval synovci Janovi z Kunovic (srov. níže), nebylo by potřeba pro něj žádat další finanční výpomoc na studia od Viléma z Pernštejna. O daru Filipcových zlatem a drahými kameny zdobených parament augustiniánům kanovníkům se zmiňuje A. Bonfini – viz HLOBIL. *Visual art* (cit.), s. 144. Synovec Janovi s přídomkem z Kunovic (1476?–1545) zajistil rytířský stav, statky (ves Bystřici), studia i další výhody, často prostřednictvím jeho poručníka Viléma z Pernštejna. Viz HLOBIL, I. Jan Filipec a studia Jana z Kunovic. *Vlastivědný věstník moravský*, 1990, 42, s. 403–404. Edice *Archiv český... Díl XIV*. V Praze, 1897, s. 15, 434 a *Archiv český... Díl XV*. V Praze, 1896, s. 437, č. 547; GRIEGER. *Filipecz...* (cit.), s. 392; MACEK. *K dějinám Olomouce...* (cit.), s. 58.

⁴⁰ Také P. ELBEL. *Testamentum meum...* (cit.), s. 100, předpokládá v souvislosti s Filipcovým olomouckým „předchůdcem“ Bohušem ze Zvole, že „by bylo ostatně zcela nevidaným jevem, aby se středověký prelát vzdal své drahocenné knihovny, nejcennější součásti svého majetku, ještě za svého života“.

⁴¹ O tzv. „cele“ Filipece v Javoru viz GRIEGER, *Filipecz...* (cit.), s. 376. Cestování bylo nezbytnou součástí hlavního Filipcova povolání jakožto diplomata, i když se mu stalo osudným a při sestupování z vozu se smrtelně zranil. Viz KALOUS. *Itinerář...* (cit.), s. 38. Ke knihám soukromě užívaným františkány srov. HLAVÁČEK, Petr. *Der Bildungsstreit unter den böh-*

Filipec jako řeholník své knihy nejen věnoval či prodával, ale také kupoval i jinak si pořizoval. Necelý rok po svých řádových slibech – 22. září 1493 – proto píše z Wrocławu svému příteli i společníku v diplomacii Vilému z Pernštejna, kterého opakovaně využíval k získání hmotné podpory nejen sobě a synovi, ale i františkánům na kapitulách a v klášterech. Sděluje mu, že na dluh koupil léky pro řádové spolubratry a k tomu pro sebe knihy, a prosí o jejich laskavé zaplacení.⁴² Zřejmě z taktických důvodů Filipec neuvádí v dopise konkrétní částku, jež za knihy utratil, očekávajíc, že Pernštejn ve své štedrosti a snad vycházejíc z vzájemného osobního vztahu věnuje částku vyšší. Každopádně píše o „knihách“ v množném čísle a lze předpokládat, že se aktivně zajímal o nabídky knižního trhu ve slezské metropoli i jinde a využíval je.

Ve svých knižních směnách v humanistickém duchu se Jan Filipec skutečně nenechal řeholním prostředím omezit a další svazek je příkladem, že v této době svazky také dostával i dále předával, snad prodával. Komentář italského humanisty Filipa Beroaldo (1453–1503) k proslulému antickému románu Lucia Apuleia *Proměny, čili Zlatý osel*, tištěnému v Benátkách roku 1501, obsahuje na versu titulního listu věnování Filipcovi, bohužel anonymní.⁴³ Humanisticky laděná rukopisná dedikace přející Filipcovi „girlandy stáří“ ve zbývajících letech a dnech jako by se vztahovala k Filipcovým narozeninám, snad kodex dostal okolo roku 1501 ke svým sedmdesátinám. Text věnování doplňuje Filipcův erb se třemi zlatými šipami i nově rodový znak pánů z Kunovic spříbuzněných s Filipcem. Zatímco v korektní podobě erbu je prostřední ze tří zlatých šípů ztupený a krajní s ostřím, zde je to přesně naopak, takže i toto zmatení naznačuje věnování knihy Filipcovi někým jiným. Ovšem již roku 1506 rukopis *Proměny* vlastnil

---

mischen Franziskanern-Observanten am Ende des Mittelalters. In *Geist, Gesellschaft, Kirche im 13.–16. Jahrhundert*. Prag, 1999, s. 241–247, zde s. 246, nebo BAJGER, Matyáš F. *Česká františkánská knižní kultura* [rigorózní práce]. Ostrava: Ostravská univerzita, 2007, s. 59, 87, též online: <http://bajger.wz.cz/frk> [cit. 6. 8. 2010].

⁴² „...a za knihy, kteréž jsem sobě zde zjednal, dlužen jsem. To zaplatieš-li za mne, pán Buoh tu almužnu odplati. Nebť sem se ve tvou naději vdlužil, víc se již dlužiti neminiem, aby mi nepřišlo na to priesloví, že kdo nemuož zaplatiti měšcem, že mosí platiti hrbetem.“ Psáno ve Wrocławu, 22. září 1493. *Archiv český. Díl XVI*. Praha, 1897, č. 31, s. 14–18. HLAVÁČEK, Petr. *Česká františkánská observanc...* (cit.), s. 119. O vztahu Filipece k Pernštejnovi srov. HLOBIL. *Jan Filipec a studia Jana z Kunovic* (cit.).

⁴³ BEROALDUS, Philippus. *Commentarii a Philippo Beroaldo conditi in Asinu Aureu Lucii Apulei. Venetia: per Simonem Papiensem*, 1501. Tisk patřil k nejcennějším svazkům sbírky L. J. Scherschnika, dnes uložen v Książnicy Cieszyńskiej (Cieszyn): T III 31. Reprodukci erbu Filipece a věnování přináší HOLLENDER, Henryk. *Miasto książek: popularny przewodnik po cieszyńskich zbiorach bibliotecznych i arciwalnych*. Cieszyn: Książnica Cieszyńska, 2010, s. 42–43. ISBN 978-83-927015-1-5.

Valentin zvaný Vulcanius, tehdy student v Krakově, později plebán u chrámu sv. Tomáše v Mohelnici, kterému své knihy také odkázal.⁴⁴

Nesprávné bylo mírnění dřívějších badatelů, kteří viděli také souvislost Filipce a četnými menšími i středními iniciálkami vyzdobeného rukopisu s dílem Leona B. Albertiho *De re aedificatoria libri X* z olomoucké kapitulní káňovny.⁴⁵ Kodex vznikl v italské Florencii mezi lety 1485 a 1900 ovšem místo něj vlastnil Augustin Olomoucký zvaný Käsēnbrot (1467?–1513), současně probošt olomoucké kapituly.⁴⁶ Podobně zavádějící se může zdát osud kodexu kázání Lva I. a několika dalších textů, na jehož konci se podepsal varadínský biskup Jan jakožto kupující a také pořizovatel prvotní vazby ještě volných čerstvě popsaných listů.⁴⁷ V roce 1457, kdy měl být manuskript koupen, byl však varadínským biskupem ještě Jan Vítěz, zatímco Filipec tehdy ještě zřejmě nepůsobil ani jako sekretář.

Na základě několika torzovitých rukopisů je dosti problematické blíže určit rozsah nebo obsah Filipcovy knihovny. Při svých četných cestách si stěžl mohl vozit s sebou větší množství knih. „Podléhající“ ideám humanismu spíše prefe-

⁴⁴ Přípis nad kolofonem komentáře k Zlatému oslu: „In die Bartholomei Anno Domini 1506. In florentissima Academia Cracoviensi per Valentinum Vulcanium Olomucensem“. Tisk obsahuje také řadu rukopisných poznámek a glos, jejichž autorem mohl být Filipec, ale i další uživatelé knihy. „Vulcanius“ odkázal mohelnickému kostelu latinsko-českou postilou dle vlastního zápisu v této knize (Knihovna národního muzea: XII D 11. BARTOŠ, František M. *Soupis rukopisů Národního muzea v Praze. Sv. I. Praha, 1926*).

⁴⁵ Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc, Kapitulní knihovna Olomouc, CO 330. Viz např. HOFFMANN. *Régi magyar...* (cit.). Popis, dig, kopie a další lit. o kodexu viz *Manuscriptorium: evropská digitální knihovna rukopisů* [online]. www: <http://www.manuscriptorium.com> [cit. 6. 9. 2010]. Jako Filipcův určil kodex poprvé János CSONTOSI. Ujabb adatok attavantesl festett Corvincodexekrl. *Archaeologiai Értesít*, 1909, 29, s. 221–232.

⁴⁶ K Augustinu Olomouckému dílo identifikoval MIKÓ, Árpád, *Az Olomouci Alberti-Corvina – Augustinus Olomucensis könyve. Művészettörténeti Értesítő*, 1985, 34, s. 65–72. ISSN 0027-5247 (vč. reprodukci) nebo nověji též Nověji viz též *II De re aedificatoria e la corte di re Mattia Corvino. Nuova Corvina*, 2004, N. 16, s. 71–76. O Knižní sbírce Augustina Olomouckého stručně srov. BISTRICKÝ, Jan. K otázkě knihovny Augustina Olomouckého. *Historická Olomouc. Sv. 3*. 1980, s. 12–14. Viz též KOHOUT, Štěpán. *Kde voni pergamem: čtrnáctero návštěv rukopisné knihovny olomoucké kapituly*. Olomouc, 2009. ISBN 978-80-244-2371-5. Komplexnější obraz Augustinovy osobnosti včetně jeho vztahu k humanismu a knihám podává Ivo HLOBIL. *Visual art* (cit.), s. 49–53, 157 a násl.

⁴⁷ Knihovna Národního muzea v Praze, signatura XVII B 35. Na fol. 110v: rukou 15. st. rubrika: „visa & emendata aliquoliter Strigonii 1457 Jo. E. W. // Finita autem p[resen]te Waradini completus et signatus 1448.“ Popis rukopisu od Michala DRAGOUNA (2008) včetně provenienčních znaků v *Manuscriptoriu* (cit.).

⁴⁸ Podobně na tom byl i Jan Vítěz ze Zredna. Přestože Klára CSAPODI-GÁRDONYI zjistila 120 konkrétních titulů-kodexů, které Vítězovi prošly rukama, a celkem jich odhaduje až na

roval aktivní využívání knih, jejich četbu a glosování, a tím i výměnu knih než jejich pasivní shromažďování.

Založení první brněnské knihtiskárny

Janu Filipcovi, případně jím řízenému olomouckému biskupství, bývá už od počátku 19. století přičítán jistý podíl na založení, vlastnění či vedení první moravské tiskárny fungující v Brně. Jako první s tímto názorem zřejmě přišel ještě na sklonku 18. století Jan Petr Cerroni,⁴⁹ a i když svou teorii nijak nepodložil, přebírali ji od této autority jiní významní badatelé, jako Franz X. J. Richter, Christian d'Elvert, Běda Dudík a další věnující se více Filipcově osobnosti než knihtisku dodnes.⁵⁰ Skepticky se k Filipcově podílu na existenci brněnské tiskárny 15. století postavil Vladislav Dokoupil, zejména tím, že doložil typografickou jednotu všech brněnských inkunábulí a tím i jejich náležitost k jedné dílně.⁵¹ Ta nicméně v letech 1486–1491 vystupuje anonymně a teprve roku 1491 se v ostrí-

---

pět set, současně v jednu chvíli měla jeho osobní sbírka spíše jen několik knih (*Die Bibliothek des Johannes Vitéz*, cit., s. 59, 73).

- ⁴⁹ CERRONI, J. P. *Geschichte und Jahrbücher der Buchdruckerkunst in Mähren*. rkp. 4. sv. – Moravský zemský archiv, G 12 (Cerroni), Cerr. I 46 až Cerr. I 49 (inv. č. 49–52). Přehled další starší literatury k vývoji knihtisku v Brně podává mj. FLODROVÁ, Milena. K počátkům knihtisku v Brně. *Brno v minulosti a dnes*. Sv. 6. Brno, 1964, s. 159–167, zde s. 159, pozn. 1.
- ⁵⁰ RICHTER, Franz X. J. *Die Weigengeschichte der mährischen Buchdruckerkunst*. *Österreichische Blätter für Literatur und Kunst, Geschichte und Geographie, Statistik und Naturkunde*, 1844, 1/5, s. 38–40. D'ELVERT, Christian. *Geschichte des Bücher- und Steindruckes, des Buchhandels und Zensur*. Brünn, 1854. DUDÍK, Běda OSB. *Geschichtliche Entwicklung des Buchdruckes in Mähren vom Jahre 1486 bis 1621*. Brünn: Rudolf M. Roher, 1879. (Dudík Filipece tituluje jako „Hauptträger“ tiskárny). Další soudobou literaturou k moravskému knihtisku a kritický rozbor Dudíkova díla podává Eva RYŠAVÁ. Běda Dudík a jeho práce o dějinách moravského knihtisku. In *Knihovna: vědeckoteoretický sborník*. Sv. 10. Praha: SPN, 1877, s. 257–306. Dosavadní názor o Filipcovi jako zakladateli brněnské knihtiskárny přebírá také Csaba CSAPODI. *Die erhalten...* (cit.), s. 339, a další maďarští badatelé – srov. HOFMMANN. *Régi magyar bibliofilek* (cit.) nebo FODOR, Adrienne. 305. Johannes Thuróczy. *Chronica Hungarorum*. In *Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn* (cit.), s. 353–354. Nebo též MACEK. *K dějinám...* (cit.), s. 59. Jednu kapitolu věnoval této problematice Filipcův biograf R. GRIEGER. *Filipecz...* (cit.), s. 173–176, z celkem 22 nebo 23 známých brněnských inkunábulí však uvádí jen devět. O „tiskárně varadinského biskupa Jana Filipece“ se zmiňuje FODOR, Adrienne. Johannes Thuróczy: *Chronica Hungarorum*. In *Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn* (cit.), s. 353–354. Nejnověji WÖRSTER, Peter. Von Handschriften- und Büchersammlungen zu neuen humanistischen Werken: einige Beobachtungen zwischen Olmütz und Großwardein. In *Buch- und Wissenstransfer in Ostmittel- und Südosteuropa in der Frühen Neuzeit*. Oldenbourg, c2007, s. 177–181.
- ⁵¹ DOKOUPIL, Vladislav. *Počátky brněnského knihtisku: prvotisky*. Brno, 1974, zejm. s. 30–34. Ve své novější stati z konference o brněnském knihtisku Dokoupil nicméně předpokládal jistý Filipcův podíl na liturgických tiscích z Brna a „patrně zadal k vytištění i Uherskou Kroniku

homském misálu objevují v kolofonu Konrád Stahel a poprvé a naposledy v Brně také Matyáš Preinlein.⁵² Potenciální Filipcův podíl na vzniku brněnské tiskárny z hlediska jeho církevní a diplomatické pozice by nebyl ojedinělý a nezačínal by takto na „zelené louce“. Jeho varadinskému předchůdci Janu Vítězovi bývá připisován zásadní podíl na založení první, dosti záhy (1473) vzniklé tiskárny v Budě, i když se sám této události nedožil.⁵³ Také Erhard Radolt, v jehož benátské oficině čerpal zkušenosti i typografický materiál Konrád Stahel, odchází na pozvání biskupa Johanna von Werdenberg do Augsburgu.⁵⁴ Snad náhodou v témže roce, jako začíná působit brněnská knihtiskárna (1486), pak Radolt v Augsburgu tiskne breviáře a další bohoslužebné knihy pro různé německé diecéze i církevní řády.

Několik náznaků, které badatelé dříve připisovali jako argument k Filipcově vlastnictví, správě nebo nakladatelském podíle na jihomoravské oficině, je ovšem dosti pochybných a jiné stojí proti této tezi. Tisky olomoucké diecéze nezačaly vznikat v Brně, prvním bylo benátské vydání *Breviarium Olomucense* v roce 1484.⁵⁵ Filipcův pobyt v Benátkách je přitom doložen v dubnu roku 1481, v dalších dvou letech se hojně zdržoval v Římě⁵⁶ a můžeme očekávat, že přinejmenším na cestě z Uher či Moravy se tehdy v Benátkách zastavoval či zdržoval. Na tisku breviáře se dle kolofonu podílela společnost tří tiskařů – Andreas Corvus, Martin „Burciensis de Czeidino“ a Konrád Stahel, přičemž zřejmě tímto prostřednictvím se Stahel dostal blíže k moravskému prostředí

Johanna Thurócze“ (První tiskaři a některá příbuzná povolání v Brně v 15. století. In *Knihtisk v Brně a na Moravě*. Brno, 1987, s. 15–28, zde s. 15).

⁵² Zdeněk V. TOBOLKA. *Dějiny československého knihtisku v době nejstarší*. V Praze, 1930, s. 5, soudil, že postupně zapisování vlastních jmen do tisků souviselo s šířením humanismu z Itálie. Svůj zásadní podíl však měly bezpochyby také obchodně propagační zájmy tiskaře, příp. nakladatele.

⁵³ S jeho přičiněním byl do Budína pozván tiskař Andreas Hess, dosud činný v Římě, jenž svou inkunábuli uherské kroniky z roku 1473 postavil Budu na šesté nejstarší tiskařské město v Evropě. BORSA, Gedeon. A hazai könyvnyomtatás megalapítása. *Magyar Könyvszemle*, 1989, 105, s. 338–354. Týž. Vitéz János és a könyvnyomtatás. *Magyar Könyvszemle*, 107, 1991, s. 113–116. *Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland, Österreich und Europa*. Hildesheim, 2003. Kapitola Bibliotheken in Ungarn.

⁵⁴ DOKOUPIL. *Počátky brněnského...* (cit.), s. 32.

⁵⁵ Hain 3866, ISTC ib01172900, GW 5414. Viz DUDÍK. *Geschichtliche Entwicklung...* (cit.), s. 13; DOKOUPIL. *Počátky brněnského...* (cit.), s. 37. ČERNÁ, Marie. *Stručné dějiny knihtisku*. Praha, 1948, s. 51. Filipce jako přímého zadavatele benátského tisku olomouckého breviáře spatřuje FLODROVÁ. *K počátkům...* (cit.), s. 161.

⁵⁶ KALOUS. *Itinerář...* (cit.), s. 24–25.

a v dílně Ondřeje Corvy údajně působil i Matyáš Preinlein.⁵⁷ Na základě tohoto benátského tisku jistě vznikla vazba mezi představiteli olomoucké církve a tiskaři Stahelem a Preinleinem, která vyústila ve vznik brněnské officiny, jejíž hned první tisk byl určen pro moravskou církevní provincii. Jistý představitel diecéze zde musel zajistit dodání rukopisu a provedení revize textu a tento úkol mohl naplnit Jan Filipec, jakkoli jde jen o dohad na základě okolních souvislostí. Je ovšem nyní přehnané tvrdit, že benátské vydání breviáře bylo vytištěno na přímou objednávku biskupství, neboť již z brzkých dalších let známe nakladatele liturgických knih jako soukromé osoby.⁵⁸

Nově založená brněnská tiskařská dílna potřebovala přinejmenším jistý vstupní kapitál na výrobu lisu a dalších pomůcek, nákup papíru a plat personálu, návratný třeba až za několik let při rozprodání titulu. Podle známých informací se ve svém dřívějším benátském působišti Stahel ani Preinlein nemohli dočkat výjimečných zisků, ve známých případech jsou zmíněni jen jako společníci, a to na posledním místě. Z. V. Tobolka tak sice předpokládal, že „náklady [tisků] pro olomoucké biskupství neslo biskupství samo“, ale nijak to nedokládá.⁵⁹ Jako protiargumet máme několik případů liturgických tisků vydaných na náklady jiných soukromých osob, zejména bamberské vydání olomouckého misálu z roku 1488 vydané původně špyrským tiskařem, nakladatelem a obchodníkem s knihami Petrem Drachem.⁶⁰ Pro ostříhomskou arcidiecézi, která v této době utrakvistických Čech a vlády Korvína nebyla až tolik Moravě vzdálena, nechával na své náklady tisknout budínský měšťan a knihkupec Theobald FEGER (Fehér). V rozpětí 14 let nechal pro hlavní uherskou církevní provincii a tím převzatě pro celé

⁵⁷ Kolofon: „Impressum Venetiis per Andream Coruum Burciensem de Corona, Martinum Burciensem de Czeidino, Et Conradum Stahel de Plaubern socios...“ Jak soudil Josef FITZ (Die Ausgaben der Thuroczy-Chronick aus dem Jahre 1488. *Gutenberg Jahrbuch*, 1939, s. 97–106, zde s. 102), pocházeli první dva tiskaři ze Sedmíhradska, což je však příliš slabý argument k soudu, že by je Filipec mohl jako varadínský biskup a správce místního světského komitétu znát. Vazbu mezi benátským vydáním olomouckého breviáře a pozdějším usídlením officiny v Brně předpokládal již Běda DUDÍK. *Geschichtliche Entwicklung...* (cit.)

⁵⁸ Srov. DOKOUPIL. *Počátky brněnského...* (cit.), s. 34, o konkrétních bohoslužebných knihách vydaných soukromými osobami viz dále v textu.

⁵⁹ TOBOLKA *Dějiny československého knihtisku...* (cit.), s. 13.

⁶⁰ Podrobný popis okolností vydání bamberského misálu zejména na základě účetního tiskaře Sensenschmidta podává BOLDAN, Kamil. Bamberské vydání olomouckého a pražského misálu (1488 a 1489). In *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska*. č. 8. Olomouc, 1999. DUDÍK. *Geschichtliche Entwicklung...* (cit.), s. 14, uvádí určení pergamenových exemplářů mj. pro premonstrátský klášter v Louce u Znojma.

Uhry vydat breviář, diecézní statuta a dvakrát misál, přičemž jedno jeho vydání vzniklo i ve Stahelově a Preinleinově brněnské officině.⁶¹

Obdobnou vydavatelskou osobnost, jako byl uherský Feger tehdy na Moravě, neznáme a není pravděpodobné, že by z praktických a propagačních důvodů zůstávala v anonymitě. Náklady tak nesli buď sami tiskaři nebo u církevních knih biskupství a potenciálně jeho představitel Filipec, proti čemuž však svědčí další okolnosti. Pouze čtyři z celkem 23 známých brněnských prvotisků byly určeny pro olomouckou církev, navíc kromě první *Agendy olomouckensis* ze 7. října 1486⁶² jde o tři knihy až z let 1498–1499 z období biskupa Stanislava de Thurzo. Oficina se místo toho jasně profilovala na populární a dobře prodejné knihy, jak naznačují opakovaná vydání přehledů Donátovy latinské gramatiky, jednotlivé kalendáře i Thurócziho uherská kronika. Rovněž u liturgických tisků bylo možno očekávat solidní odbyt, neboť církevní představitelé si byli vědomi vládnoucí místní nejednoznačnosti v bohoslužebných praktikách v důsledku roztržitého různých opisů rukopisných knih spolu s nadějí na nápravu, jež sliboval knihtisk. Tento názor zastával také Filipec, jak uvádí ve své předmluvě k níže ještě zmíněnému bamberskému vydání olomouckého misálu z roku 1488. Knih tisk zde Filip označuje jako „mocné umění“ (ars pollens), a to právě kvůli možnosti sjednotit roztržiténou liturgii podle řádného ritu diecéze. Současně vyzývá všechny kněze k pořízení tohoto nového tištěného misálu.

Pokud by brněnská officina náležela olomouckému biskupství či jejímu představiteli, jako byl Jan Filipec, stěží by hned dva roky po jejím předpokládaném počátku činnosti (1486) vycházely pro ni určené bohoslužebné knihy jinde. Celkem 420 exemplářů, z toho 20 pergamenových, *olomouckého misálu* vyšlo v roce 1488 u bamberského tiskáře Johanna Sensenschmidta na náklady již zmíněného Petra DRACHA. Jednotný tištěný misál měl pro kvalitu liturgie jistě větší vliv než agenda zahrnující méně časté církevní praktiky a byl mu při-

⁶¹ Breviarium Strigoniense. [Nürnberg: Georg Stuchs], 1484 (H 3941; GW 5469). Missale Strigoniense. Brno: K. Stahel a M. Preinlein, 21. 11. 1491 (HC 11431; GW M24737; DOKOUPIL, *Počátky brněnského...* cit., č. 9), Missale Strigoniense. Nürnberg: Georg Stuchs, 25. 8. 1498 (Copinger 4239; GW M24750). Statuta Strigoniensia, Constitutiones Synodales Ecclesiae Strigoniensis. Wien: Johann Winterburg, 14. 2. 1494 (Hain 5668; GW M43442). Podobně jako u Thuróczy kroniky i zde v roce 1498 vznikala téměř současně dvě různá vydání díla, tentokrát misálu hlavní uherské diecéze. Další vydal v Benátkách Joannes Emericus de Spira, na náklady budinského nakladatele Johanna Paep. 1498 (též tištěno na pergamenu, dřevorezy kolorovány. Goff M724; Copinger 4240; GW M24754).

⁶² Agenda secundum chorum Olomucensem. DOKOUPIL, *Počátky brněnského...* (cit.), č. 1. GW 470, H 371. Viz též ČERNÁ, *Stručné dějiny knihtisku*, s. 51. Digitální kopie inkunábule dostupná na <http://dig.vkol.cz/dig/48691/index.htm> [cit. 26. 4. 2010].

kládán větší význam, jak naznačuje i Filipcova přemluva v knize. Bamberský tiskař Sensenschmidt navíc nebyl schopen poskytnout dokonalejší typografické technologie než brněnská oficína. Obě zvládaly pro liturgii téměř nezbytný dvoubarevný tisk, výrobu na pergamen vhodnější pro často užívané kánony, tisk doplňujících dřevořezů nebo prázdných notových linek.⁶³ Filipcova předmluva datovaná 4. března 1488 v Olomouci jasně dokládá zapojení administrátora diecéze do vydání knihy, byť finanční investice ve výši 1 300 rýnských zlatých rizika nakladatele nesl Peter Drach.⁶⁴ Další liturgické knihy pro moravskou církev byly podobně tištěny v cizině i po odstoupení Filipce z olomouckého biskupství, kdy se na brněnských tiscích jasně podepisoval Konrád Stahel.⁶⁵

Brněnská oficína v téže době, kdy vznikal „bamberský“ misál, tiskla objemnou a relativně náročnou Thuróczovu uherskou kroniku, datovanou kolofonem také do března 1488.⁶⁶ Kniha již před desetiletími zaujala badatele, zejména tím, že byla prakticky současně s brněnskou edicí vydána také v augsburské dílně Erharda Ratdolta (rozdíl 74 dní dle datací v kolofonu je jistě kratší než doba potřebná pro vytištění díla).⁶⁷ Vzájemné srovnání velmi podobné dřevořezové výzdoby obou vydání, příp. i textu, jistě stojí za pozornost, ale překračuje rámec tohoto příspěvku.⁶⁸ Reprezentativní přehled uherských dějin na první pohled vyvolává jasnou spojitost s Janem Filipcem. Nicméně jeho vazba na Uhry a stále

⁶³ Brněnská tiskárna měla být jedinou v českých zemích, která tiskla alespoň prázdné notové linky (již ve své Agendě olomucensis 1486). Viz TOBOLKA. *Nejstarší dějiny...* (cit.), s. 7.

⁶⁴ Podstatné části Filipcovy předmluvy cituje BOLDAN. *Bamberské vydání...* (cit.). Srov. též DOKOUPIL. *První tiskaři...* (cit.), s. 25–26.

⁶⁵ *Agenda ecclesiae Olomucensis* (Norimberk, 1498; GW 471), *Missale Olomucense* (Norimberk, 1499; GW M24586) a zřejmě *Ordo Psalterii iuxta ordinem ecclesiae Olomucensis* (Stassbourg, 1499). Běda DUDÍK (*Geschichtliche Entwicklung...* cit., s. 14) sice spojuje zahraniční tisky s odchodem Filipce do kláštera, ale zároveň přiznává existenci konkurence mezi tiskaři bez ohledu na hranice zemí.

⁶⁶ Dle kolofonu datováno 20. 3. 1488. Hain-Copinger 5517, GW 14782, BMC III 815, ISTC it00360000; Louda, 1802. Podrobněji viz DOKOUPIL. *Počátky brněnského...* (cit.), s. 35–36 a 77–79 (č. 5).

⁶⁷ Dle kolofonu vydáno 3. 7. 1488. Hain-Copinger 15518, GW M14775, ISTC it00361000. Srovnání obou vydání viz zejm. FITZ. *Die Ausgaben der Thuroczy-Chronick...* (cit.); ČERNÁ. *Stručné dějiny...* (cit.), s. 51; SOLTÉSZ, Erzsebét. *Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn* (cit.), s. 168.

⁶⁸ Předpoklad, že tiskaři (nakladatelé?) při vydávání vzájemně spolupracovali nebo brněnská oficína dodávala do Augsburgu postupně po částech vytištěné archy (viz DOKOUPIL. *Počátky...* cit., s. 78), by mohl lépe osvětlit i situaci okolo osob podílejících se na brněnské edici. Ty však zatím zcela neznáme, postrádáme bližší fakt, o němž by bylo možné se v úsudku opřít, a nelze vyloučit ani možnost, že mezi Brnem a Augsburgem nefungovala spolupráce, ale soutěživost a podobnost obou vycházela z jistého nám dnes neznámého rukopisu sloužícího oběma jako

ještě angažovanost v Korvínových službách by byla příliš slabým důkazem, neboť královy kulturní kontakty i s Moravou byly širší. O pozornost ambicióznímu uherskému králi se takto mohl ucházet třeba Jan Vítěz mladší, synovec již výše zmíněného arcibiskupa Vítěze, jehož se Korvín po římském nepotvrzení Filipce hlavou olomoucké církve snažil na tento stolec prosadit a měl tak důvod ucházet se o královu přízeň. Několik náznaků k Filipcově osobě zde ovšem je. Autor a kompilátor kroniky Jan Thurócz pracoval jako úředník (protonotář) Korvínovy dolní kanceláře (cancellaria minor), v jejímž čele stál Thomas de Drag (Drági), jemuž Thurócz větší část svého díla věnoval. Drag měl být Filipcovým přítelem, bezpochyby mu pak nebyl cizí, když královým jménem obhajoval Filipcovo jmenování olomouckým biskupem proti papeži žádajícímu jeho odstoupení.⁶⁹

Do souvislosti s Filipcem byl dáván doplněk kroniky – *Carmen miserabile super destructione Regni Hungariae per Tataros facta* – sepsaný Rogeriem (z Apulie, † 1266), mimo řady jiných církevních funkcí, včetně arcibiskupa ve Splitu, též děkana ve Varadině. Tuto oslavnou „píseň“, která se v popisu některých událostí rozchází se samotným Thuróczovým textem kroniky, měl Filipec nalézt a zpřístupnit z rukopisné sbírky kapituly ve Varadině.⁷⁰ Chronologicky by tento doplněk patřil na počátek díla a ne na jeho konec, takže jasně nenáleží prvotně k samotnému Thuróczovu dílu. Byl nicméně otištěn v brněnském i augsburském vydání, na němž se náš diplomat nepodílel. Rogeriův popis raných uherských dějin v textu výrazně upřednostňuje Varadín, což vzbuzovalo dojem, že zde autor text napsal a Filipec o tři století později zase nalezl. Varadínská knihovna však, jak již bylo zmíněno, podlehla před Filipcovým příchodem tureckému nájezdu roku 1474. Jisté torzo zde sice mohlo zůstat a být Filipcem nalezeno, nicméně argument stavějící na faktu, že oba (Rogerius i Filipec) působili dočasně v totéž městě v rozpětí více staletí, může jen stěží obstát, dílo patrně existovalo v dalších různých opisech.

Pokud by uherskou kroniku vydával Jan Filipec, jistě by dílo zaměřil především na Matyáše Korvína. Takto třeba augsburský tiskař Erhard Ratdolt neopomenul na počátek knihy vložit tištěné věnování „uherskému a českému králi“ Matyášovi s předcházejícími mu dřevorezy se znaky krále, jeho manželky Beatrix a panovníkovi podřízených zemí. U zvláštního exempláře pro Korvína tištěného

---

předloha. Pravdou je, že augsburské vydání bylo výrazně preciznější v kvalitě a provedení dřevorezů, tištěných iniciálek.

⁶⁹ GRIEGER. *Filipetz...* (cit.), s. 175.

⁷⁰ FITZ. *Die Ausgaben der Thurócz-Chronik...* (cit.), s. 101. Viz též WÖRSTER. *Von Handschriften...* (cit.), s. 178.

na pergamentu použil u dedikace zlatou tiskařskou barvu.⁷¹ U brněnského Thurócze podobná bibliofilská varianta díla, ale ani žádná běžně tištěná dedikace panovníkovi zaznamenána nebyla.

Text samotné kroniky předkládá v závěru oslavný „olomoucký“ hymnus k počtě zvolení Matyáše králem, chválící panovníka i olomouckou církev. Ratdolt verše písně vysázel na samostatných řádcích, brněnští tiskaři píseň shrnuli do odstavce. Měli k tomu praktický důvod – při sazbě veršů do jednotlivých řádků by závěrečný text kroniky nevyšel na osm listů složky t, dále již pokračuje Rogeriův popis tatarského vpádu. Píseň chvály panovníka, olomoucké církve a boje obou proti českým „heretikům“ tak v důsledku typografické praktičnosti zcela v textu zaniká. Filipec, sám tolik zapojený do uherské politiky a křesťanství na Moravě, by stěží mohl při znalosti tisku s takovou sazbou souhlasit.

Jádem ilustrací obou vydání kroniky jsou dřevorezové portréty panovníků, v nichž by měl Korvín jako soudobý král zaujímat výjimečné postavení, zvláště pokud by kniha byla určena především k jeho počtě. Obrazová předloha, z níž čerpali autoři štočků obou edicí kroniky, ovšem vyobrazení krále Matyáše postrádala. Tiskař Radolt nebo nakladatel Feger vyřešili nepříjemnou situaci obvyklým způsobem užitým v kronice – převzetím portrétu krále Štěpána III., jeho doplněním o honosnější pozadí paláce a Korvínův znak. Řezbář brněnského vydání sice pro Korvína vytvořil štoček nový, ale panovníka zobrazil jen prostě jako sedící mužskou postavu s obligátními královskými insigniemi, bez rodových a zemských znaků, bez pozadí, že nelze vyloučit převzetí předlohy či štočku z jiného neznámého zdroje, kde byl vyobrazen libovolný král. Korvínův portrét tak v brněnském vydání odpovídá svou kvalitou ostatním panovníkům. Takováto kniha stěží mohla být určena k počtení krále a jasně z ní v souladu s ostatními brněnskými prvotisky vysvítá určení pro širší čtenářskou veřejnost, byť vzhledem ke kvalitní úpravě, výzdobě a tak i ceně spíše z vyšších vrstev. Thurócziho kronika se skutečně stala s jistě nemalým přičiněním obou inkunábule v německé oblasti populárním dílem, jak naznačují dochované německy psané

⁷¹ Exemplář se zlatým tiskem z Korvínovy knihovny – Budapest, Országos Széchényi Könyvtár: Inc. 1143. (Popis a digitální kopie rkp. na <http://www.corvina.oszk.hu> [cit. 2. 8. 2010].) „Prostě“ černě tištěnou dedikaci má např. exemplář v Bayerische Staatsbibliothek München: 4 Inc.c.a. 607, v digit. podobě: <http://daten.digital-e-sammlungen.de/~db/0003/bsb00036940> [cit. 2. 8. 2010]. Ne všechny dochované exempláře augsburského vydání Thurócze úvodní dedikaci obsahují. Zatím však nelze určit, zda existovalo více variant s/bez věnování, nebo byl text spolu s úvodními ilustracemi později z některých exemplářů odstraněn.

rukopisy vzniklé záhy po prvních dvou tiscích⁷² i další, rovněž v němčině tištěná vydání (Nürnberg, 1534; Augsburg, 1536).

Ve stejné době, kdy se Filipec uchyluje k řeholnímu životu, vychází v Brně 21. listopadu 1491 dokončený ostříhomský misál, dle kolofonu již jednoznačně tištěný Stahelem a Preinleinem, a to na náklady Theobalda Fegera, přičemž revizi díla prováděla ostříhomská kapitula.⁷³ Jde o první brněnský tisk, kdy lze jasně zavrhnout jakoukoli souvislost s olomouckým biskupstvím a jeho dosavadním administrátorem. Z časové shody postupného odchodu Filipce z pozice biskupského správce a vydání misálu nebo dohadu o přátelství Filipce a Fegera však nelze spatřovat doklad, ba ani solidnější náznak, že do té doby v Brně tiskl, ofičinu řídil nebo financoval Filipec.

Filipec „píše“ knihy pro františkány

Přinejmenším od roku 1485 Filipec začíná aktivně spolupracovat s reformovaným františkánským řádem a napomáhá založit kláštery v slezském Jaworu, Bechyni nebo Uherském Hradišti. Od roku 1491 se pak řádových aktivit přímo účastní, konkrétně je přitomen kapitul jeho české provincie a zprostředkoval či přímo věnoval řeholníkům hmotné dary i peníze.⁷⁴ Do noviciátu františkánů vstoupil ve Wrocławu ve slavnost Ducha svatého (10. 6.) 1492, čímž rezignoval z pozice správce olomouckého biskupství, svého vyššího svěcení však nadále užíval zejména při svěcení řádových chrámů a jistě také kněží.⁷⁵ Neměl pozici běžného řeholníka, spíše díky svým schopnostem, ale také kontaktům i posta-

⁷² Universitätsbibliothek Heidelberg: Cod. Pal. germ. 156; Houghton Library at Cambridge University: Ms. Ger. 43, původně z Dietrichsteinské knihovny v Mikulově, resp. knihovny faráře J. H. Hoffmanna v Gerstungen. Viz DUDÍK, Běda. *Handschriften der fürstlich Dietrichstein'schen Bibliothek zu Nikolsburg in Mähren. Archiv für Österreichische Geschichte*, 39, 1868, s. 417–534, zde s. 511 – č. 88.

⁷³ DOKOUPIL, Počátky brněnského knihtisku..., č. 9 (s. 82–85), HC 11431.

⁷⁴ Zprávy těchto kapitul obsahují *Chronica Fratrum Minorum* (cit.) a dříve se v provinčním františkánském archivu nacházejí „*Codex Brunensis*“. Informace z těchto rukopisů, tehdy ještě uložené ve františkánském provinčním archivu, týkající se J. Filipce excerpoval řádový historik P. Klemens MINAŘÍK. *Příspěvek k životopisu...* (cit.). Podle Minaříka měl být pisatelem těchto kronik řádový historik, kazatel a zřejmě i knihovník Eberhard Ablauß z Porýní (de Rheno) činný na počátku 16. století, který se bezpochyby s Filipcem osobně znal.

⁷⁵ Text řádové kroniky *Chronica Fratrum Minorum* (cit.): „depositis paramentis, habitum ordinis Sancti Francisci humiliter suscepit“ (ed. MINAŘÍK. *Příspěvek k životopisu...* (cit.), s. 64) nelze vnímat jako rezignaci na post biskupa, ale na poctu spojenou s církevní hodností vč. doslovně v pramenu zmíněného oděvu. Řádový pramen *Codex Brunensis* (cit.) také zmiňuje Filipcovu spoluúčast na biskupském svěcení Jana Thurza v roce 1506 (MINAŘÍK. *Příspěvek k životopisu...* (cit.), s. 130).

veni.⁷⁶ Při zřizování a vybavování různých klášterů tehdejší české františkánské provincie Filipec nezapomínal ani na knihy. Dodnes z nich známe jednotlivé iluminované liturgické rukopisy, mohlo však jít i o tisky a díla jiných témat, jež časem zanikla, unikla pozornosti nebo nemají příписy či jiné znaky dokládající souvislost s prostějovským rodákem.⁷⁷

Podle několika pozdějších zpráv se měl Jan Filipec nejen podílet na pořízení rukopisných knih pro františkánské kláštery, ale přímo je vlastnoručně napsat. Takto uvádí u Filipse v 18. století autor medailonů varadinských biskupů Antonio Gánoczy, že po ukončení noviciátu ponechal ve Wroclawi „skvostné knihy, které dle tradice měl napsat sám“. Nemínil tím další níže popsané a na Moravě užívané kodexy, neboť v městě na Odře je zaznamenává ještě v 18. století. Nicméně dále Gánoczy popisuje ještě další kodexy, které měl „biskup Jan“ vymalovat ještě v Uherském Hradišti.⁷⁸ Trídílný pergamenový žaltář spojovaný františkány s Filipcem byl ještě v úplném množství svazků uchovávan v uherskohradištské františkánské bibliotéce, kde jej mezi 18 jinými manuskripty nalezl počátkem 20. století řádový historik Jan Kapistrán Vyskočil.⁷⁹ Válečné události

⁷⁶ Například místo obvyklého ročního noviciátu složil údajně se svolením papeže slavnou řádovou profes již na svátek sv. Františka (4. 10.) 1492, tedy ani ne čtyři měsíce po vstupu do noviciátu. Viz VRBČANSKÝ, Severín. *Nucleus minoriticus...* Vetero-Pragae, 1746, s. 38. Podle MINÁŘÍK. *Příspěvek k životopisu...* (cit.), s. 133.

⁷⁷ Pouze jako možný fakt můžeme připustit, že se Filipec podílel na rozvoji františkánské bibliotéky ve Wroclawi, fakticky nejvýznamnějším tehdejším řádovým konventu české provincie, kde pobýval jistě nejen v noviciátě. Sbirka se nicméně rozptýlila po roce 1522, kdy byl konvent opuštěn. Z jistě více než 100 svazků zná pozdější soupis knihovny městského špitálu u sv. Bernardina z roku 1657 jen 23 prvotisků, 5 postinkunábulí a 4 až 10 rukopisů, které mohly pocházet z období františkánského kláštera při chrámu a současně se na jejich pořízení potenciálně mohl podílet i Filipec. Dodnes dochovaných 11 svazků z tohoto inventáře ovšem žádnou souvislost s Filipcem neposkytuje. Srov. BURBIANKA, Marta. Inwentarz wrocawskiej biblioteki przy kościele św. Bernardyna z 1657 roku In *Z dziejów książki na Śląsku*. Wrocław, 1953, s. 29–76, zde s. 31–32. Patrně podceněný odhad „okolo sta děl“ v klášterní knihovně podává WOLF, Johann D. *Compendiaria Bibliothecae Neapolitanae Vratslaviensis ad Aedem S. Bernhardini Servate Descriptio...* Bregae, 1764, s. 5.

⁷⁸ „...in Konvent von Breslau prachtvolle Bücher zu finden, die der Tradition Filipec eigenhändig geschrieben hat. ... Filipec habe in Ungarisch-Hradisch Choralbücher gemalt.“ – GÁNOCZY, Antonius. *Episcopi Varadiensis*. Viennae, 1776, s. 419–500. Později dochování těchto knih v U. Hradišti potvrzuje ještě V. A. BUNYITAL. *A váradi püspökség története* [Dějiny varadinského biskupství]. Nagyvarad, 1883, s. 319 a násl.: „Im Besitz des Klosters [in UH] sind auch heute noch Bücher, die er in mühseliger Arbeit geschrieben hat“. Srov. MACEK. *K dějinám...* (cit.), s. 59.

⁷⁹ Vědecká knihovna v Olomouci: M I 718, M II 413, M IV 2 a M IV 7. BOHÁČEK, Miroslav, a ČÁDA, František. *Beschreibung der mittelalterlichen Handschriften der Wissenschaftlichen*

klášter příliš nezastihly, po roce 1945 o knižní sbírku pečoval další františkánský historik Klemens Minařík a tak patrně až při svozových pracích se původní soubor tří knih snížil na dvě, uložené dodnes ve Vědecké knihovně v Olomouci (M IV 4 a M IV 7). Do stejné stylové skupiny patří ještě chórový graduál M IV 3 a antifonář M IV 5.⁸⁰ Jiné vlastnoručně Filipcem psané liturgické knihy měl užívat klášter františkánů ve Skalici, u jehož vzniku (1469) Filipec stejně jako v případě Hradiště stál. Pergamenové graduály a žaltáře psané Filipcem zmiňují dějiny řádového konventu z poloviny 18. století v souvislosti s drancováním kláštera v roce 1605 a pravděpodobným zánikem těchto kodexů.⁸¹

Na první pohled je zřejmé, že jeden člověk, navíc vytižený diplomatickými jednáními a v pokročilejším věku, nemohl zvládnout tak veliký soubor, k němuž řadíme i níže popsanou objemově skromnější Řeholi, napsat, natož iluminovat.⁸² Na druhou stranu se Filipec během svého noviciátu i dalších pobytů v observantském klášteře u sv. Bernardina ve Wroclawi seznámil s místní knižní písařskou i malířskou tvorbou a dále šířil její styl, snad i formou usměrňování umělců nebo jejich děl do jednotlivých konventů. Ve Wroclawi působila tehdy na františkánů-observantů české provincie rozvinutá písařská i iluminátorská dílna pracující rovněž pro další konventy reformovaných františkánů i klarisek.⁸³ Přístup Filipce k tvorbě knih nicméně nebyl již ve Slezsku jen pasivní. Velmi podobnou úponko-

---

Staatsbibliothek von Olmütz. Köln, 1994, č. 175, 351, 379 a 384. Poznámky J. K. Vyskočila – Národní archiv, Řád františkánů, inv. č. 2473, fasc. 8.

⁸⁰ BOHÁČEK a ČÁDA. *Beschreibung...* (cit.), č. 380, 381, 382, 384; s. 668–674.

⁸¹ „Roku 1605 opět vypukli nepokoje... Skalicu zajali hned Uhři, hned Nemci, a čo jeden ponechal, druhý to zničil, ako: graduály a psaltéria, psané na pergamene varadinským biskupom Jánom de Pruis.“ – přeloženo z rkp. Pavla SALAJKY *Brevis connotatio antiqui et reformati conventus Skalicensis* z pol. 18. stol. Viz GAJDOŠ, Věslav Jozef. Z dějin františkánskej knižnice v Skalici. In *Skalica v minulosti a dnes*. 1968, s. 224–232. První škody na knihách ve Skalici ovšem mohl napáchat již požár roku 1559, při němž měl shořet archiv. SASINEK, Franko V. (ed.). *Slovenský letopis pre históriu, topografiu, archaeologiu a ethnografiu. Sv. II*. Skalica, 1877, s. 229.

⁸² Takto již Csaba CSAPODI (*Die erhalten...* cit., s. 340) předpokládal jako nepravděpodobné, aby diplomat a biskup ve svých 60 letech psal a iluminoval kodexy. Nabízí vysvětlení, že kodexy pocházely z vlastnictví Filipce, což je ale vzhledem k jejich řádovému liturgickému charakteru nepravděpodobné (s výjimkou Řehole z Bechyně).

⁸³ Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu: Psalterium – I F 433 (1485, snad pro klášter v Klodzku), Psalterium – I F 437 (1487, dle soudobého připsu o vzniku jednoznačně pro klášter v Nyse), Psalterium – I F 438 (dle hl. konfiskátora slezsko-pruských klášterních knihoven Johanna G. Büschinga od klarisek z Glogowa). Vědecká knihovna v Olomouci: Missale – M I 352 (1481, pro klášter v Klodzku, písař Briccius z Wroclawi). Viz BOHÁČEK a ČÁDA. *Beschreibung...* (cit.), č. 151.

vou výzdobu jako v dále popsaných manuskriptech nalézáme také na klenebních polích řádového chrámu ve slezském Jaworu, kde Filipec jistě určitý čas pobýval, za jejichž ideového tvůrce považuje Jakub Kostowski právě Filipece.⁸⁴ Využívaje schopných řeholníků ve Slezsku Filipec pravděpodobně distribuoval zde vzniklé kodexy dále na Moravu. Zároveň do chórových kodexů pronikala okrouhlá gotická minuskula (rotunda), dosud ve střední Evropě neznámá. Na prvotním přivedení okrouhlého písma do Slezska měly jistě vliv misie františkánů z Itálie, kde byla rotunda již běžná,⁸⁵ a potenciálně i Filipec, i když v popsaných liturgických kodexech, které nechal zhotovit pro varadínskou katedrálu, i v jeho pontifikálu je ještě užito typické gotické písmo s ostrými úhly.

Komplikovanější osud při samotném vzniku tak zřejmě potkal Graduál s texty pro neděle a větší svátky (M IV 3). Jeho františkánské určení jasně dokazují charakteristická částečně mensurální kvadratická hudební notace, zmínky „fratres“ v rubrikách i obecná řádová invokace k sv. Bernardinovi ze Sieny v litanii pro velikonoční vigílii.⁸⁶ Text chórového kodexu je od zachovalého počátku až do f. 130r psán gotickou kvadratickou minuskulou běžnou pro moravské prostředí i starší olomoucké františkánské bohoslužebné knihy (M IV 2, M IV 6). Celkem šest figurálních iniciál je dílem několika malířů, u nichž je zejména v citlivé kresebnosti postav a tváří zjevná podobnost zase se soudobým františkánským iluminátorským uměním ve Slezsku i Polsku,⁸⁷ což naznačuje vznik spíše ve slezském konventu. Na listu 130v sice plynule pokračuje text introitu Sic cervus desiderat ad fontes aquae, ale zcela se mění písmo na okrouhlou rotundu. Zároveň jsou dosavadní černé iniciály nahrazeny červenými a modrými prostšími verzálkami zprvu bez dekorace, postupně aspoň s jednoduchými linkovými doplňky. Odlišným písmem a bezpochyby i písařem je zaznamenáno následujících 53 listů, na 189r opět plynule pokračuje první ruka stylem gottica formata a obnoven je i prvotní styl iniciálek, byť postupně stále více propracovaný a doplňovaný barevnými písmeny podobnými z úseku druhého písaře. Jestli se kniha při psaní stěhovala z jednoho konventu do druhého, nebo se jen střídali řeholníci na knize pracující, jasně určit nelze. Potenciálně se při vzniku

⁸⁴ KOSTOWSKI, Jakub. Programy obrazowe oraz funkcje wyposazenia bernaryńskich świątyń na Śląsku w późnym średniowieczu. In *Bernardyńi na Śląsku w późnym średniowieczu*. Wrocław, 2005, s. 189–224, zejm. s. 206–207 a obr. příl. 119, 115. ISBN 83-7432-080-X.

⁸⁵ Srov. STUDNIČKOVÁ. *Consriptum per...* (cit.), s. 217.

⁸⁶ BOHÁČEK a ČÁDA. *Beschreibung...* (cit.), s. 668.

⁸⁷ MIODOŃSKA, Barbara. *Malopolskie malarstwo ksiązkowe 1320–1540*. Warszawa, 1993, kap. Bernardyńskie kodeksy iluminowane (1453–1480), s. 146–150.

knihy mohly projevovat i neshody okolo dodržování chudoby v malířské a zlateně výzdobě chórových knih, byť známé spory na toto téma jsou z 50.–60. let 15. století a na jeho sklonku již mohly jen doznívat.⁸⁸

Velmi podobné akantové dekorace jako M IV 3 a zcela shodnou, částečně dochovanou renesanční vazbu s diagonálními linkami má kodex M IV 4, celý již psaný okrouhlým písmem spolu se zmíněnými perokresbovými červenými a modrými verzálkami. Tato kniha patřila původně do třísvazkového souboru žaltáře, z něhož se dodnes dochovalo ještě notovou osnovou doplněné psalterium M IV 7. Podle soudobé poznámky na předním předeštlí jej měl vykonat jistý bratr a bakalář František Z Kozlí (Kožle) ke konci roku 1506.⁸⁹ Jako řádový student se jistě vzdělával ve Wroclawi, téměř jistě tehdy jediným konventem české františkánské provincie s klášterními studii.⁹⁰ Dochovaná výzdoba notové části psalteria M IV 7 spočívá ve figurální iniciále vítězného Krista s korouhví na počátku hymnaria (62r). Tvář Vykupitele, plastický vícebarevný rám, rohy iniciály mezi dřikem a rámem vyplněné plátkovým zlatem i barevně vybiňující úponky zde navazují na styl starší olomoucké františkánské bohoslužebné knihy M IV 2, M IV 6. Kvalita je oproti jejich autoru „Mistru Friedrichova Breviře“⁹¹ sice nižší, přesto na díle pracoval schopný umělec. Kodex psaný dle přípisu studentem ve Wroclawi tak mohl být vyzdoben v olomouckém konventu, na jehož rekonstrukci se Filipec podílel. V něm pobývali nebo alespoň zesnuli konkrétní známí řádoví malíři, podobně jako František z Kozlí rovněž studující klerici Eusebius z Ostřihomí († 1505) a Václav z Prahy († 1506).⁹² Také tito jakožto řádoví studenti zřejmě aspoň dočasně sami pobývali a vzdělávali se ve Wroclawi.

⁸⁸ Konkrétní záznamy zejm. z pramene *Chronica fratrum Minorum* (cit.) popisuje Petr HLAVÁČEK. *Čeští františkáni...* (cit.).

⁸⁹ Na přední předsádce je skrze vyřízlé okénko předsádky barokní převazby viditelný text: Adiectis ccccc milesimus sextus abiiit annus Hoc illagueatum[!] erat diurnale per fratrem Franciscum, baccalarium Cozlensem ipsius Reminiscenum due // do Misere sibi Deus.

⁹⁰ HLAVÁČEK, Petr. (Anti)intelektuální postoje v české františkánské observanci na sklonku středověku. *Český časopis historický*, 2002, roč. 100, č. 1, s. 1–32, zde s. 27.

⁹¹ KRÁSA, Josef. K olomouckým rukopisům 15. století. In *Historická Olomouc. Sv. 3*. 1980, s. 113–122, nebo ČERNÝ, Pavol. Knižní malba na Olomoucku v 15. století. In *Od gotiky k renesanci. III., Olomoucko*. Olomouc, 1999, s. 453–489 (vč. reprodukcí).

⁹² V klášterním nekrologiu titulovaní jako „pictor peromptimus“, resp. „bonus pictor“. Viz HLOBIL, Ivo. Visual Art. In *Humanism and the Early Renaissance in Moravia*. Olomouc, 1999, s. 146. V olomouckém konventu měli zřejmě mladí řeholníci na koho navazovat, dalšími dle klášterního nekrologia zde žijícími, resp. zesnulými umělci byli malíř Havel z Mišně († 1495) a zlatník Jan ze Spíše († 1490). Viz HLAVÁČEK, Petr. Čeští františkáni, vzdělanost a knižní kultura v 15./16. století. *Theologická revue*, 2001, roč. 72, č. 1, s. 47–56, zde s. 52.

Figurální styl použitý v kodexech M IV 3, 4, 7, například ostře lánané draperie, odpovídá části nástěnných maleb odkrytých v bývalém klášterním chrámu Neposkvrněného početi v Olomouci, jejichž vznik spadá do téhož období na sklonku 15. století.⁹³ V Olomouci mohl být také k dispozici vyhlášený řádový písař Blažej z Lužice⁹⁴ a místo původu popisovaných rukopisů se mohlo střídat mezi Vratislavi a Olomouci.

Modré květy v akantech, zlaté koule připomínající někdy bodláky, jindy zářící slunce zase ukazují na vazbu s liturgickými kodexy kadaňského františkánského kláštera i dalších konventů přibližně z let 1496–1498 nebo řádovou kroniku české františkánské provincie.⁹⁵ Kolofony dvou z nich jasně určují cílový konvent jako kadaňský s jeho představenými Eusebiem z Neumarktu a Jakubem „de Reno“ (z Porýní?). Písařem užívajícím mezi františkány již ustáleně okrouhlé písmo byl jasně Matyáš „de Rehtz“ (Piscatelle? z Retzu), iluminátoři zůstali anonymní, ovšem místem vzniku nemusela být přímo Kadaň, ale některý ze slezských klášterů (zejména ústřední Wrocław nebo Jawor) nebo třeba Olomouc s doloženými kleriky umělci, kteří studovali a čerpali uměleckou inspiraci též ve Wrocławu.

Na popsané kodexy dochované ve Vědecké knihovně v Olomouci svým okrouhlým písmem a kvadratickou virgální notací navazuje i tamtéž uložený antifonář M IV 5. Také jeho výzdoba je v podobném stylu (plastický rám iniciál se zlacenými rohy, akant), avšak mnohem prostší, zcela na řemeslném stupni, omezená na ornamentální iniciály, byť postupně se úroveň zřejmě zaškolujícího se malíře zlepšuje. Vzhledem k zmíněným záznamům řádových studentů teologie jakožto iluminátorů i zde mohl nijak nevynikající malby tvořit jeden z nich či jejich žáků. Liturgicky je antifonář františkánský univerzální, postrádá jakékoli zemské patrony. Jedním z vysvětlení je zde vznik ve Slezsku s přímou moravskou destinací, což „olomoucké“ umělce vzhledem k časté migraci řeholníků nevylučuje. Prostou výzdobu by technicky i ideově bezpochyby zvládala i přímo již postarší ruka Filipce, je to ale dost nepravděpodobné u člověka značně stále zaměstnaného diplomatickými jednáními a se zhoršeným zrakem, což nemuselo platit o financování, organizování a dohledu nad psaním a výzdobou těchto knih.

⁹³ HLOBIL, Ivo. Úvodní glosy k nástěnné malbě pozdní gotiky a rané renesance na Olomoucku. In *Od gotiky k renesanci. III., Olomoucko*. Olomouc, 1999, s. 406–429 (včetně reprodukcí).

⁹⁴ HLAVÁČEK. *Čeští františkáni na přelomu...* (cit.), s. 101, pozn. 206.

⁹⁵ Podrobně o těchto kodexech a dalších nalezených torzech rukopisů náležejících malířskou a písařskou formou do téže skupiny viz STUDNIČKOVÁ. *Conscriptum per fratrem Mathiam...* (cit.). Reprodukce jednoduché iniciály s typickým akantem z řádové kroniky – *Chronica Fratrum Minorum* (Knihovna národního muzea, VIII F 75) viz s. BENEŠ, Petr Regalát, a KAŠPAR, Jan. Titulní list díla *Chronica Fratrum...* In *Historia Franciscana*. Praha, 2004, s. 25.

Soubor popsaných chórových kodexů M IV 3, 4, 5, 7 se od 2. poloviny 17. století, kdy byl opraven a převázán, až do poloviny 20. století prokazatelně dle zápisků v knihách, signatur a badatelských poznámek nacházel v klášteře v Uherském Hradišti. Prvotní určení pro Hradiště sice není zcela jisté,⁹⁶ ale vzhledem k faktu, že šlo o zcela nový konvent knihami nevybavený, navíc na panství Filipcovy rodiny, víc než pravděpodobné. Navíc soudobé řádové kroniky nás informují, že kromě liturgického náčiní Filipec hradištskému konventu věnoval i jisté knihy.⁹⁷ Písmem, figurální výzdobou a akanty na margináliích je těmto kodexům velmi podobný také graduál vzniklý tehdy pro znojemský františkánský klášter snad rovněž ve Slezsku či ve vazbě na Olomouc.⁹⁸

Komplikovanější je situace okolo dochovaného kodexu františkánské *Řehole a Závěti sv. Františka*, kterou měl Filipec sepsat roku 1499 v Bechyni, kde je dokladů o Filipcově autorství více. Již v samotném explicitu knihy v latinské a následně i české podobě se autor měl podepsat jako bratr někdy varadínský biskup Jan.⁹⁹ Podle samotného kodexu měl dílo dokončit 15. března 1499 pro potřeby bechyňských františkánů, kde snad konal duchovní cvičení. Další zprávy

⁹⁶ Potenciálně bylo možno na počátku 90. let 15. století zařadit kodexy i do jednoho z moravských klášterů v Brně, Olomouci, Valticích, Znojmě, Jemnici, Skalici, možná i slezské Opavy nebo Těšina.

⁹⁷ „dedit 300 florenos ad comparandum fundum et exemendum domus ... et post hec addidit usque ad mille, preter paramenta, calices, libros etc.“ – *Chronica Fratrum Minorum* (cit.), s. 170. Citovaný „Codex Brunensis“ uvádí podobný text, jen knihy řadí před paramenta. Další podobný text podává také pravděpodobně výpis z řádové kroniky *Arbor historica provinciae Boemiae* (Archiv města Plzně, Sbirka literární rukopisů), s. 138. Viz MINAŘÍK, *Příspěvek k životopisu...* (cit.), s. 63. Srov. též MINAŘÍK, Klemens. Vikáři české františkánské provincie od roku 1451 až do roku 1517. Na pokračování publikováno v *Sborníku historického kroužku*, 1914–1915, roč. 15–17, zde roč. 16, s. 2. Nebo nověji HLAVÁČEK, Petr. *Česká františkánská observance...* (cit.), s. 131.

⁹⁸ Strahovská knihovna Praha: DA 14. Viz BRODSKÝ, Pavel, a PAŘEZ, Jan. *Katalog iluminovaných rukopisů Strahovské knihovny*. Praha, 2008, č. 8, s. 60–61.

⁹⁹ Národní archiv v Praze, fond Řád františkánů, rkp. 267, inv. č. 660. Explicity zní: „Regulam hanc cum suo testamentum scripsit frater Joannes Ep[iscop]us pro loco Bechinensis Anno d. 1499. Pro scriptore piam lector saluta Mariam!“, resp. na dalším listu „Léta od Narození syna Božieho tisícieho čtyrstého devadesátého devátého tyto knížky napsal jest bratr jan Biskup niekdy varadínský etc. nyní bratr Zákona bosáckého ku potiešení svých milých bratří kláštea Bechyňského, kteréž dokonal v sobotu před neděli Judica, čtvrtý den před slavným dnem Josefa svatého...“. Popis rukopisu podal Karel BERÁNEK. Památka na Jana Filipce ve SÚA v Praze. In *Ars baculum vitae*. Praha, 1996, s. 52–55. Beránek zde nepochybuje o Filipcovi jakožto písaři ani iluminátorovi knihy. Popsali ji také řádoví historici Josef Bonaventura WILHELM a František Klemens MINAŘÍK (*Dějiny klášterů františkánských v Čechách a na Moravě*. Třebíč, 1909, s. 48) a Jan K. VYSKOČIL (v rukopise viz Národní archiv, Řád františkánů 2473, fasc. 8). Filipcově

o knize se již nicméně s tímto tvrzením v leccěms rozcházejí. Podle neznámého renesančního dějepisce, zřejmě následovníka Pietra Ransana, měl Filipec „zdobně“ napsat františkánskou řeholi, avšak již v roce 1489.¹⁰⁰ Jejím dalším vlastníkem pak měla být budínská kapitula a další uherské církevní instituce, což je vzhledem k českým příspěvům v knize i jejich obecného církevnímu postavení krajně nepravděpodobné. Jde zde ovšem nejspíš o týž kodex, jež je dnes dochován v řádovém archivu v Praze, jak dokládá popis vazby „z dřevěných desek potažených kůží šarlatové barvy ozdobené mezi mnohými zlatými ornamenty iniciálami I.H.S.“. Dnešní prostější hnědá vazba s linkami tomuto popisu neodpovídá, kniha však byla nejprve již v 16. století převázána a dochované stopy ukazují, že původní přebal byl zřejmě z kůže červené či šarlatové.¹⁰¹ Filipcovo autorství Řehole zmiňuje dále řádový historik, teolog, skotista, český provinciál i generální řádový vikář Bernard Sannig (1626/37–1704) ve své historii bechyňského františkánského konventu v úvodu klášterní pamětní knihy. Předpokládal zde vznik kodexu během Filipcova noviciátu v roce 1492 ve Wroclawi.¹⁰² Sannig, též obnovitel klášterních biblioték i archivů, se zřejmě opíral o narativní

---

vlastní ruce knihu připisuje také Petr HLAVÁČEK. *Der Bildungsstreit...* (cit.), s. 246, nebo týž *Čeští františkáni...* (cit.), s. 97.

¹⁰⁰ Následující informaci uvádí JÓZSEFTÖL. *Simor János bíborknok...* (cit.), s. 113–114: „qui teste Ranzano (...) Posita dignitate episcopali, institutum S. Francisco cuius regulam cum testamento ei. S. O. A. D. 1498 manu sua propria ornate pescripsit, ingressus est. Coopertorium eximii[!] huius codicis, quem Capitulum collegiatae Ecclesiae Posoniensis Eminentissimo Cardinali gratitudinis ergo obtulit, e tabulis ligneis corio coccineo tectis inter multiplicia auri ornamenta decoratur magronommate I.H.S., aetatem Cardinalis Pázmány [Peter Pázmány, 1570–1637 – pozn. M. F. B.] refert, quem sacramentarium s. d. Bolduense [Benediktinské opatství v Boldva v dnešním SV Maďarsku], olim veteris Capituli Budensis, antiquissimum liturgiae et literaturae hungaricae monumentum Capitulo eidem dono dedisse constat.“ Tuto zprávu měl Ransano uvést v díle *Epitome rerum Ungaricarum*, v zmíněném roce 1498 však již byl šest let mrtev. Původní cit. rukopis díla skutečně odchod Filipce k františkánům a vznik Řehole neobsahuje, stejně jako notně přepracovaná tištěná edice z pera J. Šámbuckého (cit., f. VIII/v).

¹⁰¹ O pozdější převazbě kodexu s Řeholí „veteri charactero scripta“ se zmiňuje B. Sannig ve svých dějinách konventu – Národní archiv, Řád františkánů, inv. č. 2594. Na sklonek 16. století lze datovat i filigrán na předsádce knihy – dvojhlavá orlice se srdcem na korunu. Srov. HAIDINGER, Alois, a STIEGLECKER, Maria. Wasserzeichen des Mittelalters [online]. [cit. 10. 4. 2010]. www: <http://www.ksbm.oew.ac.at/wz>. Popis dochované vazby viz BERÁNEK. *Památka...* (cit.), s. 52.

¹⁰² Sannigovy dějiny jsou zachyceny v pamětní knize bechyňského konventu – Národní archiv, Řád františkánů, rkp. 30 s. 10. Český překlad tohoto textu podává BERÁNEK. *Památka...* (cit.), s. 55. Z něj zřejmě čerpal další řádový historik Severin VRBČANSKÝ. *Nucleus minoriticus...* (cit.), s. 203. Citaci jeho textu o Filipcovi a knize Řehole podává Petr HLAVÁČEK. *Čeští františkáni na přelomu středověku a novověku* (cit.), s. 97, pozn. 194.

prameny a mezi řeholníky přežívající tradici, neboť většina starších pramenů nepřečkala reformační období a jím uváděné informace se vícekrát rozcházejí se závěry moderní historiografie.¹⁰³ Tato varianta vzniku ve Slezsku ovšem může být pravděpodobnější vzhledem k podobnosti výzdoby s popsanými kodexy, když v Bechyni vzniklé iluminované manuskripty spojené s osobou fundátora konventu Ladislava ze Šternberka jsou již poněkud jiného stylu a pozdější.¹⁰⁴ Na nevelkém svazku (19×21,5 cm) s 48 pergamenovými listy se pak snad v době Filipcova noviciátu či po něm ve Wroclawi či Jaworu podíleli jako písaři a malíři ostatní jeho spolubratři. Naznačovala by to i druhá iluminace v knize – Filipcův rodový znak na počátku textu Závěti sv. Františka. Remeslná úroveň iniciály neposkytuje více informací k jejímu tvůrci, ale je nepravděpodobné, že by v textu oplývajícím láskou k chudobě a pokoře chtěl bývalý vysoký státní a církevní úředník ukazovat na svůj rod, spíše šlo o čest jemu projevenou někým jiným. Kniha Řehole, na níž se skládají řádové sliby a jež v tomto případě i text profese obsahuje, mohla být vhodnou pozorností pro významnou osobnost, již tehdy zasloužilou i pro františkány při příležitosti jejich slibů. Filipec se ovšem mohl podílet i na psaní, třeba textu Závěti sv. Františka psané zběžným knižním písmem oproti úhledně rotundě Řehole. Byť takto vzniklý manuskript byl určen pro Filipce, ten jej v duchu řádové chudoby neshledával jako své vlastnictví a během duchovně zaměřeného pobytu v Bechyni jej ponechal k užítku ostatním františkánům. K této události se zřejmě váže i rok v kolofonu knihy (1499).

V případě chórových knih Filipce fungoval jako iniciátor nebo dohlížitel jejich zrodu v prostředí dnes zpravidla anonymních františkánů, z čehož pozdější historiografie, často založená na tradici, udělala přímo tvůrce těchto knih. Není až tak divu, neboť nepochybně Filipec zajistil financování těchto knih. Jen u čtyřech v Olomouci dnes uložených chórových kodexů z U. Hradiště spolu

¹⁰³ Sannig logicky stranil františkánskému řádu a jeho postavení a generalizoval údaje známé z některých konventů. Například uvádí, že po nástupu reformace okolo roku 1560 byli bratři z určitého kláštera (Cheb, Jemnice, Krupka, Opava, Tachov, Těšín, Valtice) násilím vyhnáni, z dnešních pramenů však víme nebo předpokládáme, že komunita zanikla rozpadem morálky a odchodem bratří. Příkazem vrchnosti pak konvent opustili leda jeden nebo dva přežívající řeholníci.

¹⁰⁴ Za přímé spoluúčasti františkánů byl zčásti v klášteře a zčásti na místním zámku napsán a vydoben český životopis sv. Františka od Sv. Bonaventury, tzv. *Legenda maior* (před 1505, Státní okresní archiv Třeboň, pobočka zámek Jindřichův Hradec, Černínský archiv, rkp. 2), kodex evangelií a epistol (1505). Jejich písařem byl františkánský kněz Jilji z Ratiboře, v letech 1505–1521 též kazatel v klášteře v Plzni. Do stejného období jako Filipcova Řehole spadá dvoudílný pergamenový gradual z let 1499–1500, zvaný někdy šternberský (Österreichische Nationalbibliothek, Musiksammlung, Mus. Hs. 15493, 15494, dříve *Codices Seriei novae* 2658, 2659). Jeho iluminátorem byl ovšem světský malíř Jakub z Olomouce placený Šternberkem.

s nedochovaným třetím díle psalteria šlo o přibližně tisíc listů pergamenu, jehož cena se mohla pohybovat okolo 500 uherských zlatých.¹⁰⁵

Filipce nelze vnímat jako charakteristického humanistu nadšeného pro obnovu antické kultury, včetně spojených aktivit, jako bylo sběratelství knih. Není ani známo, že by byl členem za jeho života ustanovených humanistických spolků jako Sodalitas Danubiana nebo Societas Marcomannica (Maierhofiana). Jeho osobní provázanost s křesťanstvím a církví jej spojovala spíše k této kultuře, než k antickému odkazu.¹⁰⁶ A to jak myšlenkově, tak v oblasti vizuálního umění, v němž dochází k vzájemnému míšení „tradiční“ pozdní gotiky a při kontaktech v Uhrách, Itálii i jinde poznávané renesance. Ani v případě výzdoby renesanční knihy nepatřil k jednoznačným propagátorům nového stylu. Šířil jej spíše mimoděk, podobně jako okrouhlé písmo v manuskriptech. Útržkovitost a někdy i jistá pochybnost našich poznatků o jeho vlivu v oblasti knih tak dále rozšiřuje obraz této významné osobnosti středoevropských posthusitských a raně renesančních dějin, podkřívá souvislosti dalších spojených osob a institucí a nabízí poklady pro další bádání o stavu a vývoji knižní kultury a výtvarného umění.

---

¹⁰⁵ Pro cenu psacího materiálu srov. ŠMAHEL, František. Ceny rukopisných knih v Čechách. *Sborník historický*, 1966, 14, s. 5–28. Filipce jakožto dárcce pergamenu pro osm liturgických rukopisů uvádí též Ivo HLOBIL. *Visual Art* (cit.), s. 146, předpokládá však jejich určení pro Olomouc, nikoli U. Hradiště.

¹⁰⁶ Kromě specifického husitství podloženého postavení českých zemí na tom snad ještě větší podíl měl jeho vztah k soudobé františkánské spiritualitě. Proti šířícímu se humanismu se během své moravské mise postavil také Jan Kapistrán – viz PEŘINKA, F. M. *Dějiny města Kroměříže*. Kroměříž, 1913, s. 111–112.